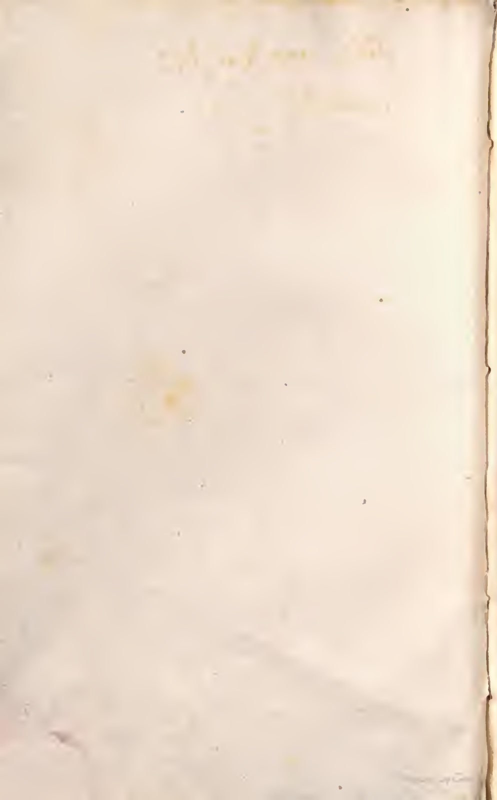

Exemplare integro

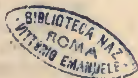
Vide post pag. 185.
alium titulum.

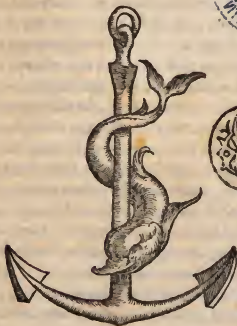

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBRI IIII. INCERTO AVCTORE.

CICERONIS

De Inuentione libri II.
Topica ad Trebatium,
Oratoriæ partitiones.

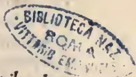

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO, ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. LIIII.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER I.

E TSI NEGOTIIS *familiaribus impediti, uix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur, otij libentius in philosophia consumere consueuimus: tamen tua nos* C. Herenni *uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. & eo studiosius hoc negotium suscepimus, quòd te non sine causa uelle cognoscere rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quæ* Græci *scriptores inanis arrogantiæ causa sibi assumpserunt, reliquimus. nā illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quæstus, aut gloria commoti uenimus ad scribendum, quemadmodum cæteri; sed ut industria nostra tuæ morem geramus uoluntati. nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, sed si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.*

ORATORIS *officium est de iis rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit.* Tria *sunt genera causarum, quæ recipere debet orator; demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale.* Demonstratiuum *est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem uel uituperationem.* Deliberatiuum *est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem.* Iudiciale *est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione.* Nunc, *quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo has causas tractari conueniat, ostendemus.* Oportet *igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem.* Inuentio *est excogitatio rerum uerarum aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant.* Dispositio *est ordo & distributio rerum; quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum.* Elocutio *est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio.* Memoria *est firma animi rerum & uerborum dispositionis perceptio.* Pronunciatio *est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate.* Hæc *omnia tribus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione.* Ars *est præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi.*

Imitatio *est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse.* Exercitatio *est assiduus usus consuetudoq; dicendi.* Quoniam *igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasq; res habere cõueniret; nunc, quemad-*

modum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. Inuentio in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis constituitur uel apparatur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio est, per quam aperimus quid conueniat, et quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam una cum oratoris officijs, quo res cognitu esset facilior, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causæ considerandum est. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere; ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. Cum hæc ita sint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari.

EXORDIORVM duo ſunt genera, principium, quod Græce προοίμιον appellatur; & inſinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium eſt, cum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſæ dubium habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile erit genus cauſæ, faciemus attentos. Sin turpe cauſæ genus erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando, beneuolentiam captare poſſimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter, quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtræ cauſæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quo modo quidque confici poſſit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummam cauſæ breuiter exponemus, et ſi attentos eos faciemus. nam docilis eſt is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de iis rebus, quæ ad remp. pertinent, aut ad eos ipſos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem; et ſi rogabimus, ut attente audiant; & ſi numero exponemus res, quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores

facere quatuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis. A' nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus; aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem; et si orabimus, ut nobis sint auxilio; & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, et his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A' rebus ipsis beneuolum auditorem efficiemus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possu-

mus: quæ diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt, cum ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris perſuaſus uidetur eſſe ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo, qui ante dixerunt. Si *cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem non hominem, aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, et eſſe indigna aut nefaria.* Deinde *cum rem diu auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus, aut aliquorum iudicium de ſimili cauſa, aut de eadem, aut de maiore proferemus.* Deinde *ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, et ſimilitudinem conferemus.* Item *ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione uerborum.* Si *perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile ſcire poterimus; quoniam nõ ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat) ergo ſi fidem factam putabimus, his nos rebus inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſſimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: aut ab aduerſarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſſimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admiratione.* Si *defeſſi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ riſum mouere poſſit, exordiemur, ab apologo, à fabula ueriſimili, imitatione, deprauatione, inuerſione, abiectione, ambiguo, ſu-*

ſpicione, irriſione, ſtultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione: præterea expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu: aut ab alicuius interpellatione, aut arriſione: & ſi promiſerimus, aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri ſoleant, uerba facturos: quid alij ſoleant, quid nos facturi ſumus, breuiter exponemus. Inter *inſinuationem & principium hoc intereſt, quòd principium huiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus, quas præſcripſimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, ut occulte per diſſimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendo peruenire poſſimus.* Verum *hæ tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt, ut auditores ſeſe perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium cauſæ maxime comparandum eſt.* Nunc, *ne quando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſunt, docebo.* In *exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, & uſitata uerborum conſuetudo, ut non apparata oratio eſſe uideatur.* Vitioſum *exordium eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur.* Item *uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur.* Item *illud, quo aduerſarius poteſt uti ex contrario.* Item *uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum uidetur, ut proprie cohæreat cum narratione; & quod neque beneuolum, neque doci-*

lem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM *genera tria sunt. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodque trahimus ad utilitatem nostram uincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est: in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet parteis, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo transigitur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere nar=*

rationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem *breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; & si non ab ultimo initio repetere uolemus; & si summatim, non particulatim narrabimus; & si non ad extremum, sed usque eò, quò opus erit, prosequemur; & si transitionibus nullis utemur; & si non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; & si exitus rerum ita exponemus, ut, ante quoque quæ facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus, si dicam me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur.* Et *omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest, neque adiuuat, satius est præterire.* Et *ne bis aut sæpius idem dicamus, cauendum est, etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:* Athenis *Megaram uesperi aduenit* Simo: *ubi aduenit* Megaram, *insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit.* Rem *dilucide narrabimus, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur.* Hic *erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus; ne quam in aliam rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longe persequamur; ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narra-*

tio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eo magis conseruanda erunt. De ijs rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut plane certam uiam et perspicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæsiuisse uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

CAVSARVM *diuisio in duas partes distributa est. Primum, perorata narratione, debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs; si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse matrem ab Oreste conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, et licuerit'ne facere, id est in controuersia. Item è contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum*

confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum *hoc fecerimus, distributione uti debemus.* Ea *diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem.* Enumeratione *utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus.* Eam *plus quàm trium partium numero esse non oportet.* Nam *et periculosum est, ne quando plus minus'ue dicamus, & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori.* Expositio *est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolute.* Nunc *ad confirmationem transeamus.*

TOTA *spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. utrunque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus.* Causarum *constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor* Hermetes *tres putauit esse, non ut de illorum quidquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet, id, quod, oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito.* Constitutio *est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta.* Constitutiones *itaque, ut diximus, tres sunt, conjecturalis, legitima, iuridicialis.* Coniecturalis *est, cum de facto controuersia est, hoc modo:* Aiax *in silua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit.* Vlysses *interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit.*

Teucer interuenit: cum fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo cóstitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorum nauim cæteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserunt in naui. magnitudine tempestatis omnes perterriti nauim reliquerunt, in scapham conscéderunt, præter unum ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit. casu & fortuna nauis in portum incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cum scriptum duas aut plureis res si-

gnificat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ xxx. pondo uasorum argenteorum dato quæ uolet. Post mortem eius, uasa pretiosa & cælata magnifice illa petit. Tullius se, quæ uelit ipse, xxx. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Cæpio per id temporis Quæstor urbanus erat: docuit senatum, ærarium pati non posse largitionem tantam: senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit. collegæ intercedere. ille nihilo minus cistellam detulit. Cæpio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis, aduersus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est quo secius feratur lex: accersitur Cæpio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur quid sit minuere maiestatem.

Ex translatione controuersia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse, possit dicere,

cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quod in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & causa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit: et in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cum res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius potestas esto. Et lex: Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et Lex: Paterfamilias uti super familia, pecuniaue sua legauerit, ita ius esto. Et Lex: Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, & soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsente conscribunt, testes rite affuerunt, de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure

rit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est, cum factum conuenit, sed, iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit: hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea re comprobatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cæpio ad Tribunos pl. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille qui ad diem commeatus non uenit, quod eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum et peccasse, & consulto fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereantur. Hoc, in iudicio non fere potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius

multa recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret: uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, & in consilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpitium se fateatur occidisse, et id iussu Consulum defendat, et eos dicat nō modo impetrasse, sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Pompilius, cum à Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in collocutionem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit: accersitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. nunc, quo modo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in cau-

sa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, et continet defensionem, hoc modo: (ut docendi causa in hac potissimũ causa consistamus) Orestes cum fatetur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eam, quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quærendum est, id est quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrē meum occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo, Sed non abs te tamen occidi, neque indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, et rationis defensione, hoc modo, Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum ne fuerit, à filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fece-

rit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit'ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem hæc tardius, quàm studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, et, quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria; ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN primo libro Herenni breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret,

& ea officia quæ ratione facillime consequi posset: uerum quod neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc et priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unamquanque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quæ

les uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad confirmationem et confutationem: Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quemadmodũ quanque causam tractari conueniat: et nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est, potissimum consideremus.

IN causa coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficiũ commodorum spe, aut incommodorum euitatione: ut cum quæritur, num quod commodum maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut numquod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit; aut,

eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret num quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambitiosum. ita poterit animi uitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demõstret corruptorem, uel perfidiosum, si quo modo poterit. Denique aliquo aut quamplurimis uitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur, aduersarius dicet, facta non famam spectari oportere: illum ante occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi: Rumoribus cre-

di non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est, cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi aduersarium, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non aeque commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret, oportet, aut alijs quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quo de ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quaeritur, celebris an desertus: semper, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis causa posita posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: caetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua die, & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satis'ne longum fuerit ad eam rem transigendam; & potuerit'ne scire, satis ad id perficiendum spatij futurum. nam parui refert, satis spatij fuisse ad id per-

ficiendum, si id ante sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio quæritur, idoneáne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: Si quæ supra dicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, qui cum uisus sit, num quid appararit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num uisus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quiuis horum potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse, hoc modo: Si tumore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A

quo factum sit, hoc modo: si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur. Consecutio est, cum quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usque adeo præmeditatum fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resistens responderet: quæ signa confidentiæ, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij, quibus, nisi accusator, nemo potest uti; et ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes; à quæstionibus, contra quæstiones; ab argumentis, contra argumenta; à rumoribus, contra rumores. À testibus dicemus secundum auctori-

tatem & uitam testium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc et ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores, ueri inueniendi causa, tormentis et cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut, quidquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si, quæ dicta erunt argumentando, iisdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspicionem: idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primum, maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, ut, quæ uere dicerentur, seruari; quæ falso in quæstione pronunciarentur, refelli possent: hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad comminiscendum, quòd denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus coniecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, et signis, & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Cum multa concurrant argumenta

& signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus: hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta: testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta, et signa, & cæteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam suspicionibus quiuis possit criminari: deinde unamquanque suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturam & suspicionem firmamenti satis habere. A' rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: & dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret & comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut uerum rumorem proferemus, quis illis aliquid turpitudinis afferat: neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit quamuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare.

Quòd et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in ueris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omneis eius parteis perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis parteis transeamus.

CVM uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: Primum scriptoris collaudatione: Deinde scripti recitatione: Deinde percunctatione, scirent ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatum. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id uoluisset scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, & causà proferetur, quare id scriptor senserit quod perscripsit: & demonstrabitur, scriptum illud esse dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduersarijs sententia et uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut

testamento perscriptum sit, fecisse: tamen facti quærat defensionem. A' sententia sic dicemus: Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, quòd tantum scripserit, quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, uerba, et literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut nō posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri: quæ omnia scriptorem uoluisse quamrectissime fieri, nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum et stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptoris uoluntatem non interpretetur.

Cum duæ leges inter se discrepant, uidendum est primum, num quæ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex san=

ciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea faciat: de qua parte posterius disseremus. Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sit'ne ambiguum, quærendum est. Deinde, quo modo scriptum esset; si id, quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, æquo et bono fieri posse; quod aduersarij interpretantur, à contrario: nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. nos uero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omneis enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. itaque & alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt: & dum caute & expedite loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. ita dum metuunt, in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronunciare non possunt: uerum ho-

Dialecticorū nimia Stoicorum subtilitas.

rum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum uoles, refellemus. in præsentia hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. Cùm definitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratùs consilia. nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. ego nòn affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam causæ describetur. Deinde factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta; de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit

ei rei,

ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cauere, an quod satis cautum putarit, propter cæterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

ABSOLVTA iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea quæri conuenit, iure ne factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, indicato, æquo & bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege, æque ac si legitimum sit, usitatum est: quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut Prætori aut Consuli, aut Tribuno pl. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod genus: M. Drusus Prætor urbanus, quo cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat: P. Mutius eum, qui L. Accium poetam

nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex æquo et bono ius constat, *quod ad ueritatem et utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis* L X, *& cui morbus causa est, cognitorem det.* Ex *eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate.* Ex *pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, si quid inter quos conuenit.* Pacta *sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo:* Rem *ubi pagunt, oratione pagunt.* In *comitio aut in foro ante meridiem causam conijcito.* Sunt *item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur.* His *igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciendum uidetur.* Cum *ex comparatione quæreretur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, aut id quod accusator dicat oportuisse fieri; primum quæri cōuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius, facilius, conducibilius.* Deinde *oportebit quæri, ipsum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas.* Deinde *interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum.* Deinde *quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur.* Ab *defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum est.* His *ita tra=*

l. v. conscito legend., cnoscito. aut quod idem est, gnoscito.

ctatis, accusator utetur loco communi in eum qui inutile utili praeposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi per conquestionem: & simul quaeret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quaerendum est, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, an aeque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium ante fieri. Deinde eum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersarijs percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem caeteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quòd eos idem fecisse dicant. Quid, si ipse accusator idem facere uoluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudicium uenire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto à no-

bis factum negamus. Ea *diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam.* De *his primum partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur.* Primum, *considerandum est, utrum per culpam uentum sit in necessitudinem, num culpam ueniendi necessitudo fecerit.* Deinde *quærendum est, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari.* Deinde *is, qui in necessitudinem causam conferet, expertus ne sit quid contra facere, aut excogitare posset.* Deinde, *num quæ suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quæ significent id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur.* Deinde, *si maxime necessitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam satis idoneam putari.* Si *autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quæretur utrum potuerit scire, an non potuerit.* Deinde, *utrum data sit opera ut sciretur, an non.* Deinde, *utrum casu nescierit, an culpa: nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia: quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur.* Deinde, *coniecturali constitutione quæretur, utrum scierit, an ignorauerit: et considerabitur, satis ne imprudentia præsidij debeat esse, cum factum esse constet.* Cum *in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt.* Etenim *hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omneis eadem fere possint accommodari.* Loci *communes in his causis:* Accusatoris con=

tra eum, qui cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur: Defensoris, de humanitate, misericordia, uoluntatem in omnibus rebus spectari conuenire; & quæ consulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neque id impudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quàm maleficia, uidebuntur constare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mansuetus, & misericors in potestatibus ostendetur fuisse: si ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio & recto studio commotus fecit: si tali de causa alijs quoque ignotum est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed, quòd potest uel ad senatum, uel ad concilium uenire, non uisa est supersedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quærendum erit primum, potuerit'ne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa confe-

retur: & ecquonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit: deinde in coniecturalem trahetur controuersiam; & quæretur num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem fere, & omnia quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erunt.

QVONIAM *satis ostendisse uidemur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ iudicialis uti conueniret, consequi uidetur ut doceamus quemadmodum ipsas argumentationes ornate, et absolute tractare possimus. nam fere non difficile est inuenire quid sit causæ adiumento: difficillimum uero est inuentum expolire, & expedite pronunciare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incõmode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoque loco dixerimus: et auditor cum totius causæ, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque parteis est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit quod probare uolumus. Ratio est causa, quæ demonstrat id uerum esse quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter ex-*

positam rationem: Exornatio est, qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est quæ concludit, breuiter colligens parteis argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Vlyssi fuisse quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat: à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi se incolumem non futurum. sperabat, illius morte se salutem sibi comparare: consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat: ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim, qui minima peccata cum causa suscipiunt, tum uero illa quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes: si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate: si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimiciarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras bestias uideamus alacres, & erectas uadere, ut alteri

bestiæ noceant, non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præsertim cum in bestijs nullam neque bonam neque malam rationem uideamus, in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium: et si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui: non est dubium, quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

GENERA *duo sunt uitiosarum argumentationum: unum, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sit quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atque uitari sine reprehensione, nisi*

exempla subiecero, intelligere dilucide non poteris. Hæc cognitio uitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam & uitare in argumentatione uitium admonebit; & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare; in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt, consideremus: ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio uitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum: ut si quis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem; ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem; cum ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo, aliquãdo fieri, aut posse fieri, intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus; hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat

esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco uisi nunquam sunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sint, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res sunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta?

Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quæ omneis homines solicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo. Omnium malorum stultitia est

mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porro cupiditates, infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porro hominem ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo; qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hic satis erat dicere, (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)

Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non enim reprehensione eget, sicut aliæ complures, sed sua sponte uitiosa est.

VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: uelut apud Plautum:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile :-

Hæc expositio est. uideamus, quæ ratio afferatur.
Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri conuenit, utile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo uerissima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia est uitanda: affert enim socordiam atque desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis: uelut Pacuuius:

Fortunam insanam esse, & cæcam, et brutam perhibent philosophi,
Saxoq; instare globoso prædicant uolubili:
Ideoq;, quò saxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat quò sese applicet:
Insanam autẽ aiũt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit:
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alij philosophi, qui contra fortunã negant
Miseriã esse ullã, sed temeritate omnia regi. id magis
Verisimile aiunt, quod usus reapse experiundo edocet.
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est:
Naufragio res cõtigit. nẽpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cum ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, idcirco quòd homines magnis & multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hic aliis uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est; quæ minus idoneam, quàm res postulat, causam subijcit expositioni, hoc modo: Vtilis est sapientia, propterea quòd, qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim, quibuscum iocari possis. Nam huiusmodi in rationibus non uniuersali neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca; eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, proptereaq; diligentius consideranda sunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementissime comprobat argumentationem.

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,

Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur: ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus est, bene locaui: sin autem est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est: acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse: aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoque similia concurrant: quòd si concurrerint, non nihil huiusmodi signa adaugent suspicionem. Item uitiosum est, cum uel in alium, uel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt qui uxores ducunt: at tu duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitio-

sum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter se se conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Chresphontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi si uenisset Quirites, non commisissem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum [illegible]ratio fugit. Item uitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periculo sola ut restituam paro.

Item uitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. id est huiusmodi, ut si quis potens ac factiosus in concione dixerit: Satius est uti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametsi rei arguendæ causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. Item uitiosum est, falsis aut uulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quæ ex pulsatione, aut conuitio constet. Vulgares sunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat, quadruplator, ut breuiter describam, capitalis est. Est enim improbus te

pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quàm furis, quàm sicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere quod in disquisitione positum est: ut si quis, quē furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum: ei rei testimonium esse, quòd sibi furtum fecerit. Item uitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit Censores istum uobis satisfacere, ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat: quòd si ad exercitum non uenisset, id'ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita exempli loco profertur. Item uitiosum est, cum id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas:
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

Qua causa accusem hunc, nequeo exputādo euoluere.
Nam si ueretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid, quod postea ait?

Nunc

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auctoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione; quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem & uirtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consulto multi ab reo faciunt, angustijs causæ coacti: uti si quis, cũ accusetur ambitu magistratũ petijsse, ab Imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehendemus, et in huiusmodi deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artẽ, aut scientiam, aut studium quoppiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore

decoloratum fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim, factum'ne sit quæritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si comparetur, utrũ satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re, curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes: quod genus, si quæratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare: fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare: uelut Sulpitius, qui intercesserat ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam se se ferre dicebat propter nominum commutationem: nam non exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni in-

terdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM *exornatio constat ex similibus, et exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, et cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus.* Simile *uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest qui affert.* Exemplum *uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit.* Res iudicata *uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri possint.* Item *uitiosum est, id quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet.* Item *uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: ut si quis quem arguat hominem occidisse, & ante quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. non enim, utrum indignum sit an non, sed factum'ne sit, quæritur.* Complexio *uitiosa est, quæ non, ut quidque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid reliquit;*

ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, *quæ apud Græcos* ἐπίλογοι *nominantur, tripertitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione.* In *quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.* Enumeratio *est, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio: et ordine, quidquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur.* Item *curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio.* Ficta *enim & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditandi, uel memoriæ ostentandæ causa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione.* Amplificatio *est res, quæ per locum communem instigationis auditorum causa sumitur.* Loci *communes ex decem præceptis commodissime sumuntur adaugendi criminis causa.* Primus *locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ ea res fuerit* Dijs *immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui: item maxime, quo modo de his rebus in legibus sancitum sit.* Secundus *locus est,*

cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus ij sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere possit. quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicũ esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cũ hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus

locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quòd propter egestatem alterum, alterùm propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis simus comparatione. Si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si, quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clemētia, humanitate, misericordia nostrâ, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. nihil enim lacryma citius arescit. Fere locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris con-

secutus: & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuáq; perceptione lætabere; tu scientior eris præceptorum artificio; nos alacriores ad reliquum persoluendum. uerum hæc futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad cætera præcepta transeamus, ut, quod libentissime facimus; tuæ uoluntati rectissimæ morem geramus.

RHETORICORVM AD

C. HERENNIVM

LIBER III.

AD OMNEM iudicialem causam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad causas deliberatiuas & demonstratiuas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum persolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronunciatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutũ mittemus: ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. interea prima quæque et nobiscum, cum uoles, & interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilita

tem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac attentũ te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

DELIBERATIONES *partim sunt huiusmodi, ut quæratur utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Annibal consultet, cum ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt, ut si deliberet senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus Consulẽ fieri: partim & propter se sunt deliberandæ, magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugenda aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quorum*

aut alterum separatim, aut utrunque sumemus coniunctim. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorum. Iustitia est æquitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis conferemus, cum alterum sequi, uitare alterum cohortemur. Aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, &, quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod uelimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum

dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges et mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere: si societates atque amicitias studiose dicemus coli cõuenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à uia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus ius æquabile statui conuenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in concione, aut in concilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus: contrarijs iniustam. ita fiet, ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas et excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item, à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus: si unamquan=

que rem certo naturæ termino definiemus: si denique, quod cuique satis sit, ostendemus, et nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi *partes sunt uirtutis amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur quæ supra demonstraui. nam nemo erit, qui censeat à uirtute recedendum. uerum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri: aut in contrarijs potius rebus, quàm in his, uirtus constare ostendatur.* Item *si quo pacto poterimus, quam is, qui contradicet, iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiam, ac prauam liberalitatem.* Quam *prudētiam appellarit, ineptam & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus.* Quam *ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus.* Quam *ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem.* Laudabile *est, quod conficit honestam & præsentem & sequentem commemorationem.* Hoc nos eo *à recto separauimus, non quòd hæ quatuor partes, quæ subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neque enim solum laudis causa rectum sequi conuenit, sed, si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas.* Cum *igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur; aut ali=*

quibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ab ijsdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atque honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrunque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. nam quod in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur; si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, cõtrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorũ, qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminẽ posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittant: honestũ nihil oportere existimari, quod

non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: uirtutem nullo tempore relinquēdam: uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse: considerare quæ sit turpitudo consecutura. At *non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi; nec esse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficisci esse præclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eum tute uiuere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quòd his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre.* Nunc *ad demonstratiuum genus causæ transeamus.*

QVONIAM *hæc causa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum; & corporis, & animi.* Rerum *externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt; ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt.* Animi *sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant; ut prudentia, iustitia, fortitudo, mo-*

destia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi causa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum qui audient persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiã atque nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi non possimus: omnes homines illius uirtutes prædicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus contraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoscere, petemus: quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus; quo ille qui laudatus fuerit, sperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contra uituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam

dissimiles sunt qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos sperare eos illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, et quæ similes sententias habebunt: quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio *tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur.* Diuisione *hac utemur:* Primo exponemus, *quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi.* Deinde, *ut quæque, quo'ue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamq; tute cauteq; egerit, intelligatur.* Sed *exponere oportebit animi uirtutes aut uitia.* Deinde *commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quo modo ab animo tractata sint, demonstrare.* Ordinem *hunc adhibere in demonstranda uita debemus.* Ab *externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium.* In *uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse.* Educatio *in laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, è contrario.* Deinde *transire oportet ad corporis commoda.* A' *natura in laude: si sit dignitas atque forma, laudi*

fuisse eam, non, quemadmodum cæteris, detrimento atque dedecori: si uires atque uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In *uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formam omnia ipsius culpa et intemperantia non fuisse dicemus.* Deinde *reuertemur ad extraneas res; & in his, animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus; diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ; & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias; qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias; in diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum: si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta.* Ad *omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si uituperemus, è contrario.* Perspicuum *est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripertita diuisio laudis & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut uituperationē transferre: propterea quòd sæpe ne incidunt quidem; sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu.*

Quapropter

quapropter eas partes, quæ firmissimæ uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causa crebras & breueis amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causæ, eo quod raro accidit in uita, negligentius considerandum est: neque enim id, quod potest accidere ut faciendum sit aliquando, non oportet uelle quam accommodatissime posse facere. Et si separatim hæc causa minus sæpe tractatur; at in iudicialibus & in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes uersantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere causæ non nihil industriæ consumendum putauimus. Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est inuentione perpolita, atque ad omne causæ genus accommodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

QVONIAM *dispositio est, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur; uidendum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, unum ab institutione profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque ar-*

gumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & in

postremis causæ partibus collocare; mediocres & neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sunt; cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt; interponi & in medio collocari oportet: nam & re narrata statim expectat animus auditoris, qua re causa confirmari possit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur; utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNCIATIONEM *multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. nos, quid unum de quinque rebus plurimum prosit, non facile dixerimus, nec egregie magnam esse utilitatem in pronunciatione audacter confirmauerimus. nam commodæ inuentiones, et concinnæ uerborum elocutiones, & partium causæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria, sine pronunciatione non plus, quàm sine his rebus pronunciatio sola, ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes uix posse putarunt de uoce, uultu, gestu dilucide scribi, cum hæ res ad sensus nostros pertinerent) et quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda.* Diuiditur igitur *pronunciatio in uocis figuram, et corpo-*

ris motum. Figura uocis est, quæ suum quendam possidet habitum, ratione & industria comparatum. ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: non nihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, non nihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quammaxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si, antequam leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, et arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut, nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, et

si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, et arteriæ complentur, & uox, quæ uarie tractata est, reducitur in quendam sonum æquabilem atque constantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur; uelut accidit in hac re. nam quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronunciationis: ut, quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio. quid insuauius, quàm clamor in exordio causæ? Interualla uocem confirmant. eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remissio. et auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat. eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronunciationis suauitudini prosunt; de utraque re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine quæ uisa sunt, & de suauitate quæ coniuncta fuerunt: cætera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius

nobis consideranda est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor; dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, et uocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem. Continuatio est orationis enunciandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ; harum octo partium quæ cuiusque idonea pronunciatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quamsedatissima & depressissima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus: cum autem est in demonstratione, uoce

*paulul⁊m attenuata, crebris interuallis & diuisioni-
bus uti oportet, ut ipsa pronunciatione eas res, quas
demonstrabimus, inserere atque interscare uideamur
in animis auditorum. Cum autem sermo in narratio-
ne est, tum uocum uarietate opus est, ut, quo quid-
que pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Stre-
nue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule di-
cemus; at aliud, otiose retardabimus. Deinde mo-
do acriter, tum clementer, modeste, hilariter in o-
mnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronun-
ciationem. Si qua inciderint in narratione dicta, ro-
gata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos
narrabimus; diligenter animaduertemus, ut omni-
um personarum sensus atque animos uoce exprima-
mus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebun-
da uoce, cum parua significatione risus, sine ulla su-
spicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à ser-
mone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum
autem contendere oportebit, quoniam id aut per con-
tinuationem, aut per distributionem faciendum est,
in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uer-
bis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit,
& torquere sonum, & celeriter cum clamore uer-
ba conficere, ut uim uolubilem orationis uocifera-
tio consequi possit. In distributione uocem ab imis
faucibus exclamatione quamclarissima adhibere o-
portet, & quantum spatij per singulas exclama-
tiones sumpserimus, tantum in singula interual-
la spatij consumere iubemur. In amplificationi-
bus, cum cohortatione utemur uoce attenuatissi-*

ma, clamore leni, ſono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus eſt corporis geſtus, & uultus moderatio quædam, quæ pronuncianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam eſſe; in geſtu nec uenuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ut aut hiſtriones, aut operarij uideamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate, ſtantes in ueſtigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus: nam hoc eſt à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulo ante demonſtrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione; acri & defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohorta=

tionem, paulo tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, et capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces: uerum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. hoc scire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA *utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriam. quare placeat, alias ostendemus: in præsentia, cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quid in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ commoda confirmat, & auget: ita*

fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ, porro hæc artificiosa naturæ commoda retineat, & amplificet ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione conformanda est, ut sit egregia: & hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenij. nec hoc magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, quod tute paulo post poteris intelligere. quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, et notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, et quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictum est scribere, & recitare quod scripserunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartæ

simillimi sunt, imagines literis; dispositio & collocatio imaginum scripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet *igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus.* Item *putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius, quotoquoque loco libebit, uel à superiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines sequi, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre possimus. nam ut, si in ordine stantes notos complures uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandauerimus.* Quare *placet & ex ordine locos comparare, et locos, quos assumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere possint. nam imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent.* Et *ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomem sit* Decimo: *deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare.* Item *commodius est in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras.* Præterea *dissimiles forma atque natura loci comparandi*

ſunt, ut diſtincte interlucere poſſint: nam ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis anguſti ſæpe non uidentur poſſe capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illuſtres, nec uehementer obſcuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, ant ſplendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria eſſe placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. nam ut aſpectus, ita cogitatio minus ualet, ſiue nimis procul amoueris, ſiue uehementer prope admoueris id, quod oportet uideri. Sed quanquam facile eſt ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen, ſi quis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quàm uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. quare licebit, ſi hac prompta copia contenti non erimus, noſmet ipſos nobis cogitatione noſtra regionem conſtituere, & idoneorum locorum commodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt: nunc ad imaginum rationem tranſeamus. Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus: duplices ſimilitudines eſſe debent, unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum ſimilitudines exprimuntur, cum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Verborum ſimilitudines

constituuntur, cum uniuscuiusque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius *memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo:* Vt *si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conscios esse:* Si *hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire possit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus.* Item *deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus. si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria consequemur.* Cum *uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit:* Iam *domuitionem* Reges *Atridæ parant.* In *loco constituere oportet manus ad cœlum tollentem* Domitium, *cum à* Regibus *Marcijs loris cædatur.* Hoc *erit,* Iam *domuitionem* Reges. In *altero loco* Aesopum *&* Cimbrum *subornare* Iphigeniam, Agamemnonem, *et* Menelaum: *hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa.* Sed *hæc imaginum conformatio*

tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut, uersu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraque, altera separata, minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte præsidij sit: quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ, & acres, & ad mouendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam possint excitare: qua de causa utrunque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at, si quid uidemus aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus. itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime sæpe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ

crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, et usitata re non exuscitari, nouitate uero & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, et, quod ea desiderat, inueniat; quod ostendit, sequatur. nihil est enim, quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. id accidet, si quammaxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. nam quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo consumerent operæ: quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in uerborum innumerabilium multitudi-

ne ridiculum sit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cum nos illi omnia parata quæsitáq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam ut sæpe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subijcere, quo res possit esse dilucidior. ut cum de proœmijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis; admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut

tur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uero in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potést causa deducere aliqua: nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, &, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM *in hoc libro* C. *Herenni de elocutione conſcripſimus; & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, noſtris exemplis uſi ſumus; & id fecimus præter conſuetudinem* Græco*rum, qui de hac re ſcripſerunt: neceſſario faciundum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus. atque hoc nos neceſſitudine facere, non ſtudio, ſatis erit ſigni, quòd in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus. nunc, ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum eſt artis, ita uti inſtituimus, perſoluemus. ſed facilius noſtram rationem intelliges, ſi prius, quid illi dicant, cognoueris.* Compluribus *de cauſis putant oportere, cum ipſi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcuiuſque generis ab oratore aut poeta probato ſumptum ponere exemplum. & primum ſe id modeſtia commotos facere dicunt; propterea quòd uideatur eſſe oſtentatio quædam, non ſatis habere præcipere de artificio, ſed ipſos etiam uideri uelle artificioſe gignere exempla. hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere. quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento; ne nos ſolos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cum poſſimus ab* Ennio *ſumptum, aut à* Graccho *ponere exemplum; uidetur eſſe arrogantia, illa relin-*

quere, & ad sua deuenire. Præterea, exempla testimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandæ causa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo, sumi; ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, & sua maxime probent: aut negent optima exempla, quæ à probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt. si quos sibi præponant, & eorum exempla suis exemplis non putent præstare; non possunt dicere quare sibi illos anteponant. quid igitur ipsa auctoritas antiquorum, non cum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? immo erigit omnium cupiditates, & acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificium, res uarias & dispares in tot poematibus et orationibus sparsas, & uage disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subijcere possis. hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. quis est enim, qui, nisi summe teneat artem, possit ea, quæ iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? cæteri, cum le-

gunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. at is, qui et hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quàm ueritate disputationis. illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, et uetustate iam satis omnibus probati sunt. quòd si, illorum auctoritate remota, rem omnino uolent cum re comparare, intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis modestia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quidquam scribunt, aut loquuntur? sin aliquid suum scribunt: cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad Olympiacum uenerit cursum, & steterit ut mittatur, impudentesq; illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs, quo modo Ladas aut Boius cum Sicyonijs cursitarint: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scriptorem, sic ut in stadium rhe-

toricæ artis prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestiæ ue=nentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim ti=bi uis, aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis no=bis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare lau=dem. nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, et poetæ, & suum quisque de libris suis tu=lerint; nihil istis, quod suum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstran di. non enim, cum dicimus esse exornationem, quæ, uerbi causa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, Quod possumus et debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium. Exemplo demonstratur id, quod dicimus cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confir=matur. Præterea oportet testimonium cum re conue=nire: aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exempla profe=runt ab ijs plerunque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, compro=bare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cum scribere artem in=stituunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios do=

cerent: cum uero ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum, non ſtatim præclarum. ſunt enim multa laborioſa; quæ ſi faciatis, non continuo gloriemini. niſi etiam, ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregium dicitis; uidete ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna, delectat. nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. quiſquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præſertim; omnia uidere poterit, quæ ex arte dicuntur; facere nemo poterit, niſi eruditus. ita ut, ſi de tragœdijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; ſed, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatiſſimum putes; ineptus ſis: propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi, cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla; quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poſſit, artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te non nihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multo eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. qui enim ſcribit artificioſe, ab alijs commode ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipſe commode ſcribit. Et ſi eſt maxime artificioſum, alio tempore utantur ea facultate,

non tum cum parere ipsi, et gignere, & proferre debent. Postremo, in eo uim artificij cõsumant, ut ipsi ab alijs potius eligẽdi, quàm aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quæ ab alijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: & de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq́; item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. Igitur nemo in

hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. si, merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent alíud mercis: aut si aceruos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno nō habeant, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret: non ridiculum uideretur? isti magistri omnium dicendi præceptores non uidentur sibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loqua=

tur, neque habeat quo sitim sedet; non irrideatur? isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycletium: sed omnia coram magistrum facientem uidebat, cæterorum opera uel sua sponte considerare poterat. isti credunt eos, qui hæc uelint discere, alia ratione doceri posse commodius. Præterea ne possunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria: propterea quòd in dicendo leniter unusquisque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire possint; & post in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo hæc asperiora primo uideantur necesse est; idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus; factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius & inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc

quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna et ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. In graui figura consumetur oratio, si, quæ cuiusque rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquanque rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur: et si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est uestrum iudices, qui satis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamilias constuprassent, pulsassent ali-

quem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atque *in alijs maleficijs ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur.* O' *feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines, qui agere ausi sunt, aut cogitari potuerunt, quo pacto hostes, reuulsis maiorum sepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo deum, spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in seruitutem, matribusfamilias & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata: qui se non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum scelerati uiderint cinerem.* Nequeo *uerbis consequi iudices indignitatem rei: sed negligentius id fero, quia uos mei nō indigetis. uester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere.* In *mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic:* Quibuscum *bellum gerimus, iudices uidetis: cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute et industria conseruare soliti sunt.* Hi *cum se, et opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum uero nihilo*

minus propter propinquitatem, et omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus R. *posset, scire et æstimare poterant*. Hi, *cum deliberassent nobiscum bellum gerere; quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent; cum sibi non multitudinem militum, non idoneos* Imperatores, *non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non denique ullam rem, quæ res pertineat ad bellum administrandum*. Si *cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno prælio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores uenirent, ne dum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo* R. *superati essent, ad se transferre tantulis uiribus conarētur*. Q*uæret aliquis*: Q*uid* Fregellani, *non sua sponte conati sunt?* Eo *quidem minus isti facile conarentur, quòd illi, quemadmodum descissent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentu suis rationibus possunt prouidere*. Nul*la igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt?* Q*uis hoc credat, tantam amētiam quenquam tenuisse, ut imperium populi* R. *tentare auderet nullis copijs fretus?* Ergo *aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico, potest esse?* In *attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum sermonem demis-*

ſum eſt, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. deinde, ubi uiſum eſt ut in alueum deſcenderet, ecce tibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modo me pulſarunt, ſatisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me conſiderare. Tum uero iſte cœpit clamare uoce iſta, quæ facile cuiuis rubores eijcere poſſet: Ita petulans es, atque acer, ut non ad ſolarium quidem, ut mihi uidetur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. ubi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt: quæ recte uidebitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata eſt, cum aut nouis, aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc

modo: Nam qui perduellibus uenditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinassent; & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerunt; & specie grauitatis falluntur, nec perspicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutum, eo quòd sine neruis & articulis fluctuat huc & illud, nec potest confirmare, nec uiriliter sese expedire. idest huiusmodi: Socij nostri cum belligerare nobiscum uellent, profectò ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, et non haberent hic adiutores multos et malos homines, & audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum et exangue genus orationis, quòd non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accessit: ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi, considerabo. post ille conuitium fecit, & magis magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, et illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis, compo=

ſitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus poſt loquemur: quæ ſi raræ diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus; ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut facile ſatietas uarietate uitetur.

QVONIAM, quibus in generibus elocutio uerſari debeat, dictum eſt, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiam, compoſitionem, dignitatem. Elegantia eſt, quæ facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur. Hæc diſtribuitur in latinitatem & explanationem. Latinitas eſt, quæ ſermonem purum conſeruat ab omni uitio remotum. Vitia in ſermone, quo minus is latinus ſit, duo poſſunt eſſe, ſolœciſmus & barbariſmus. Solœciſmus eſt, cum in uerbis pluribus conſequens uerbum ſuperiori non accommodatur. Barbariſmus eſt, cum uerbum aliquod uitioſe effertur. Hæc qua ratione uitare poſſimus, in arte grammatica dilucide diſcemus. Explanatio eſt, quæ reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, uſitatis uerbis, & proprijs. Vſitata ſunt ea, quæ uerſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba ſunt, aut eſſe poſſunt, qua de loquemur. Compoſitio eſt uerborum conſtructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. ea conſeruabitur, ſi fugie-

mus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est. Baccæ æneæ amœnissimæ impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui uitio uersus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti. O` Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ: Quidquam quisquam cuiquam, quod conueniat, neget? Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit concinna; qua de re posterius loquemur: quo in uitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro: Has res ad te scriptas Luci misimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem uarietate distinguens. hæc et in uerborum et sentētiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

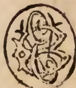
REPETITIO est, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus similibus & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori.

Item,

Item: Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit; Scipio pacem peperit; Scipio ciuitatem seruauit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quidquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio cum multum uenustatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. quare uidetur esse adhibenda & ad exornandam, et ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item: C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nam cum istos, ut absoluant te, rogas; ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebro ad idem postremum reuertamur, hoc modo. Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Cartha-

ginienses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginenses. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item: Quem senatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententijs uestris absoluetis? Traductio est, quæ facit ut, cum idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non potest colere. Item: Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petijsset. At erat inimicus: ergo inimicum sic ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Item: Diuitias sine diuitum esse, tu uero uirtutem præfer diuitijs: nam si uoles diuitias cum uirtute comparare, uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedisequæ sint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit curas? Item: Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Item: Veniam ad uos, si mihi senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus diiudicari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item: Inimicis te placabilem,

amicis inexorabilem præbes: Item: In otio tumultua- ris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima ca les, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, cla mas: cum loqui conuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio præ ignauia tubæ sonitum perferre non po- tes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est, quæ conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam com- pellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est ciui tati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item: O perfidiosæ Fregel- læ, quàm facile scelere uestro contabuistis: ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item: Bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusque petistis: tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris ca- lumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si lo- co utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis est, neque concinna, sed hæc, quæ, cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc o- mnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab rep. remouebas & alienabas, an non? et utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui ista prohibe-

ret, ac fieri non sineret, an non? Ratiocinatio est, per quam ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem.. ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est ut, quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, et intemperans libido commouere potuit: cum, cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem'ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu col

locarat. Quid, quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare; qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? talem stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, et animum auditoris retinet tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia est oratio sumpta de uita, quæ, aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primum uirtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item: Liber est is existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item: Egens æque est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item: Optima uiuendi ratio est eligenda: eam iucundam consuetudo reddet. huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ: propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ; propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia præterea subiecta sunt fortunæ dominationi. Item: Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ, quæ duplices

efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omneis impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uexlint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamenti: nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter et facile confirmat, hoc pacto: Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quo modo alienis rebus amicum fore speres? Item: Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoueris; eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui cùm plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus

breuibus & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem & absolutam conclusionem, tum uero uehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime pos-sit. Membrum orationis appellatur res breuiter abso-luta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas; id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris hæc exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item: nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singula uerba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc mo-do: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item: Inimicos inuidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris ue-hementiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & ce-leri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa et continens frequentatio uerborum cum ab-solutione sententiarum. ea utemur commodissime tri-pertito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multùm potest obesse for-

tuna, qui sibi firmius in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quòd ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quæ constant ex pari fere numero syllabarum. hoc non de enumeratione nostra fiet: nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graueis casus administrabant. Item: Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum breuius: aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt; ut lõgitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur &

exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: et tamen, cum ita uiuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item: Audacter territas, humiliter placas: Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic et ea uerba, quæ casus habẽt, ad casus similes; et illa, quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. Annominatio est, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius literæ, aut literarum, syllabæ, aut syllabarum; aut ad res dissimiles similia uerba accommodantur. ea multis et uariis rationibus cõficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, uenijt à te ante, quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic, quos homines alea uincit, eos ferro statim uincijt. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad

auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis, sic: Si lenones tanquam leones uitasset, uitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item: Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum commutatione breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi: Quid ueniam, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædam similitudo non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam Quirites, ne omnino P. C. circunscripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solum additæ, sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum: unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum,

laude & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Ti. Gracchum, remp. administrantem, indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occasio oblata est, quæ reip. uirum amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum, fide captum, malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus ô Druse sanguis domesticos parietes, & uultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo ante omnia concedebant, eum breui spatio non modo uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & consumptione operæ. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides, & grauitas, et seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor: propterea quòd est in his lepos, & festiuitas, non dignitas, neque pulchritudo. quare quæ sunt ampla & pulchra, diu placere possunt: quæ lepida & concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fa-

ſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita, ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uarie diſpergemus, commode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi, quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſit: deinde ſubijciemus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurum ſit, aut offuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iſte tam pecunioſus ſit factus. Amplum patrimonium relictum eſt? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici: ſed etiam à neceſſarijs omnibus exhæredatus eſt. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione uictus eſt. Ergo, ſi his rationibus locu. pletatus non eſt, ſicut omnes uidetis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut unde licitum non eſt pecunias accepit. Item: Sæpe iudices animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſte tractatam? non: nam hic quidem ante oculos ueſtros quo modo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt, qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item: Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium

adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione: propterea quòd, cum quæsitum est quid oporteat, subijcitur id non esse factum. quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: *Nam quid me facere conueniret, cum à tota Gallorum multitudine circunsederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat quò uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriæ & parentibus conseruarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum.* Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciundum fuisse. Gradatio est, in qua non ante ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: *Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis &, quod libet, licet: &, quod licet, possunt: et, quod possunt, audent: et, quod audent,*

faciunt: & quod faciunt, uobis molestum non est? Item: Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item: Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item: Imperium Græciæ fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter et absolute, hoc modo: Maiestas reip. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item: Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolãt. Item: Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia est accurata cõseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item: Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis, et compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorũ susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucide proponit, et breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ, cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc

modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc, in parentes qualis extiterit, considerate. Item: Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quo modo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam et, quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, hoc facile posset. Item: Nam postquam isti uicerunt, atque adeo uicti sunt, eam quo modo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O' uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeo insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata, tantummodo dicta uideatur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronunciatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimum & lectissimum uerbum deuenire? est, cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis; cum ad lectius uerbum accedas, insigniorem facias. Quòd si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quòd rei

militari te infrequentem tradidisti. Deinde, *quòd iniuriarum satisfecisti* L. *Labeoni, nihil ad rem pertinere puto.* Horum *nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est.* Item: Non *dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto.* Hæc *utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest; aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quàm huiusmodi intédisse orationem, quæ redarguatur.* Disiunctio *est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, sic:* Populus R. Numantiam *deleuit,* Carthaginem *sustulit,* Corinthum *disiecit,* Fregellas *euertit.* Nihil Numantinis *uires corporis auxiliatæ sunt, nihil* Carthaginiensibus *scientia rei militaris adiumento fuit, nihil* Corinthijs *erudita calliditas præsidij tulit, nihil* Fregellanis *morũ et sermonis societas opitulata est.* Item: Formæ *dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur.* Hic *utrunque, & in superiore exemplo unáquanque rem certo uerbo concludi uidemus.* Coniunctio *est, cum interpositione uerbi & superiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo:* Formæ *dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate.* Adiunctio *est, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus: primum, hoc pacto:* Deflorescit *formæ dignitas aut morbo, aut uetustate:*

postremum

postremum sic: Aut morbo aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita: quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domesticos et intestinos comparat. Item: Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item: Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conspectum? uehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item: Patrem nefarie uerberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item: Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi uolo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item: Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici pos-

sunt, non dicuntur. Item: *Si poema, loquens pictura est: pictura, tacitum poema debet esse.* Item: *Quia stultus es, ea re taces: non tamen, quia taces, ea re stultus es.* Non potest dici quin commode fiat, *cum contrariæ sententiæ translatione uerba quoque conuertantur.* Plura *subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur.* Permissio *est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic:* Quoniam, *omnibus rebus ereptis, solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atque abutamini licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo.* Hoc genus *tametsi alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum.* Dubitatio *est, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip.* Consulum, *siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunque.* Item: Tu *istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine.* Expeditio *est, cum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo:* Necesse *est, cum constet istum nostrum fundum fuis-*

se, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, *cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam num non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris.* Hæc *exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes; sed non erit tanquam in plerisque, ut, cum uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem.* Dissolutio *est, quæ, coniunctionibus uerborum è medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo:* Gere *morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus.* Item: Descende *in integram defensionem, noli quidquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire.* Hoc *genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum.* Præcisio *est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic:* Mihi *tecum par certatio non est: ideo quòd populus* R. *me: nolo dicere, ne cui forte arrogans uidear: te autem sæpe ignominia dignum putauit.* Item: *Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse uidear.* Hic *atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est.* Conclusio *est, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo:* Quòd *si* Danais *datum erat*

oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis; hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT etiam decem exornationes uerborum: quas idcirco non uage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in uno genere positæ sunt: nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio est prima: quæ nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, et sibillare appellauerunt. Significandæ rei causa, sic: Postquam iste in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro utendum est, ne noui uerbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nouitate, sed exornabit etiam orationem. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item: si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus di-

cere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Denominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ non suo uocabulo sit appellata. id aut ab inuentore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet: Aut ab inuento, ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet: Aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit hoc modo: Non tam cito sarissæ Græcia potitæ sunt: Aut idem Gallos significans dicat: Nec tam facile ex Italia materis transalpina depulsa est. Aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut si quis, cum bello uelit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario coegit. Aut si quod facit, ab eo, quod fit, ut cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit; & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest uinci, nec Græcia disciplinis: nam hic pro Græcis & Italis, quæ continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut si quis aurum, uel argentum, aut ebur nominet, cum diuitias uelit nominare: Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est: ideo quòd plena consuetudo est non modo poetarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidētia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit

& Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item: Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet uerba sicuti ad poeticum quendam extruere numerum, ut perfecte & perpolitissime possint esse absolutæ. Superlatio est oratio superans ueritatem, alicuius augendi minuendíue causa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. À similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. À præstantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior uideretur. Intellectio est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur: Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut ornatum sumptuosum ostentet, dicat, Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc mo-

do: Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille tranſalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus ſenſit. A pluribus unum ſic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulſabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur. Nam in ſuperioribus plures Hiſpani, & Galli, & togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus feſtiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abuſio eſt, quæ uerbo ſimili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues ſunt, aut parua ſtatura, aut longum in homine conſilium, aut oratio magna, aut uti pauco ſermone. Nam hic facile eſt intellectu, finitima uerba rerum diſſimilium, ratione abuſionis eſſe traducta. Translatio eſt, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem recte uidetur poſſe transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ cauſa, ſic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore ſubito. Breuitatis cauſa, ſic: Recens aduentus exercitus ſubito ciuitatem extinxit. Obſcœnitatis uitandæ cauſa, ſic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi cauſa, ſic: Nullius mœror, & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariam ſaturare crudelitatem potuit. Minuendi cauſa, ſic: Magno ſe prædicat auxilio fuiſſe, quia paululum in rebus difficillimis aſpirauit. Ornandi cauſa, ſic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuireſcunt. Translationem dicunt pudentem eſſe oportere,

ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide uideatur in dissimilem transcurrisse. Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in treis parteis, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo augendi aut minuendi causa ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum & luxuriosum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noster, siue, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc sunt fere, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

DISTRIBVTIO *est, cum in plures res aut personas certas negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui uestrum iudices nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulantissime enim semper iste oppugnauit senatum. Qui equestrem locum splen-*

didissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas pœnas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item: Senatus officium est, consilio ciuitatem iuuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi senatus uoluntatem. Populi officium est, res optimas et homines idoneos maxime suis sententijs eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina: Defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere quæ scierit, aut audierit. Quæsitoris est, unumquenque horum in officio suo continere. Quare L. Cassi, si testem, præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. comprehendit enim breui multa, & suum cuique tribuens, officium separat, & res diuidit plures. Licentia est, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi posse uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus uestræ rationes deserantur, quòd causam uestram nemo suscipiat, quòd se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestræ culpæ, atque desinite istud mirari. quid enim est, quare non omnes

istam rem fugere ac uitare debeant ? Recordamini *quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oculos proponite : deinde exitus omnium considerate : tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorum uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse.* Item : Nam *quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie respõsum?* Hic *uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini.* Dum *eam uitastis uituperationem, quæ longe à uobis erat absutura, eam inuenistis, ut timidi atque ignaui putaremini.* Maximas *et priuatas et publicas calamitates accepistis : cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis et oscitamini.* Luce *noctem, nocte lucem expectatis.* Aliquid *quotidie acerbi atque incommodi nunciatur, et eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius et alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad potestis in ciuitate.* Eiusmodi *licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur : nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre :* Hic *ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero, ueterem consuetudinem requiro, ut, quod erit commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia et molestia remoueat, altera res ab errato deterreat.* Hæc *res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audient, à*

culpa absint, et nos, qui dicimus, amici eorum, et ue=ritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licen=tiæ in dicendo, quod astutiore ratione cōparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipsi se cupiunt obiurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant; sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium Quirites animis estis sim=plicibus et mansuetis, nimium creditis unicuique: exi=stimatis unumquenque eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis, & frustra falsa spe iam diu de=tinemini: stultitia uestra est, quia, quod erat in ue=stra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere ma=luistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amici=tia, tametsi uereor quo modo accepturi sitis, uos me pri uastis. quid ita? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habe=re malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: et assimulatione, de qua superius diximus: quæ non indiget mitigationis: propterea quòd imita=tur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in no=bis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut for=tuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & at=tenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo

iure iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic *si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi uere dixisset, tamen arrogans uisus esset: nunc et ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est.* Item: *Vtrum igitur auaritiæ causa, an egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit.* Hic *quoque uitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quod si istum iudices uestris sententijs liberaueritis; statim, sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex cathenis, uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis; in uosmet ipsos, mihi credite,*

feram & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item: *Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis; uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima uictoria potiti insultabunt, in horum miserias superbi re simul et uerbis inuehentur.* Item: *Nam neminem uestrum fugit, Quirites, capta urbe quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: cæteri, qui possunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, et quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices est, qui possit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis.* Hoc genere exornationis uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cum res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est, quæ rem semouens à re, utranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: *Cur ego nunc tibi quidquam obijciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris.* Item: *Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si*

meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod uerbis proficere possim? Item: Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium cómouere, inopia atque auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A' quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea, quæ dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hó-

minis est turpissima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit: neque alius quisquam æque commode, neque iste commodioribus alijs rationibus facere potuit: neque præteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium: neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe: et præterea ante, quàm occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus: paulo post in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum redijsse constat, postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum: (hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi; quem ex argumentis natum, necesse est esse uerum) Vestrum iudices est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficij. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. ea

dupliciter fit, si aut eandem plane dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare: commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit; & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere uocis atque gestus, eadem uerbis commutando, pronunciationem quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua constituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus

sum

sum patriæ: uita, quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me, tute, atque honeste produxit usque ad hanc ætatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum, atque atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quàm possum; idemq; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronunciando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur cõmutationibus. Nam cum rem simpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronunciare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demon=

strantes argumentationem quemadmodum conclude= re oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo *hu= iusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum.* Hoc modo *igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non receda= mus exemplo, ut scire possis quàm facile præceptio= ne rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur.* Sapiens *nullum pro rep. periculum uitabit: ideo quòd sæpe fit, ut, cum pro rep. perire noluerit, necessario cum rep. pereat.* Et *quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. ergo qui fugiunt id pericu= lum, quod pro rep. subeundum est, stulte faciunt. nam neque effugere incommoda possunt, & ingra= ti in ciuitatem reperiuntur. at qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt; cum et eum, quem debent, honorem reip. reddunt, et pro multis perire malunt, quàm cum multis.* Etenim *uehementer est iniquum, uitam, quam à natura ac= ceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cum cogat, reddere; patriæ, cum roget, non dare: et cum possis cum summa uirtute et honore pro patria interi= re, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parentibus & cæteris necessarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc & il= lud sanctissimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen uenire. itaque uti contemnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim, mauult incolumem:*

ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilissima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria; quæ cum summa laude prodita uetustati, quotidie magis enitescit. Quòd si, pro rep. debere accedere ad periculum, et ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum: ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur: de qua producti sumus ut plura diceremus, quòd non modo, cum causam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sæpius reditur. hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit: propterea quòd hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod; sed, tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est,

per quam contraria referuntur. ea est in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste reip. calamitate laetatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur, oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendae causam similitudinis accōmodabimus singulos modos pronunciandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille qui tradit; ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur, minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere solere. sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quaedam comparetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse si=

milem, ut paulo ante, cum de cursoribus differebamus. Per negationem dicetur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quòd magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicendi causa similitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad necesse sit, peruenire possis; sed ut productus studio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi causa post mortem amici liberos eius custodiant: propterea quòd in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usque ad finem; in amico tantum beneuolentiæ studium, ut ultra, quàm amicus sentire possit, procurrat amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. Non enim ita, ut in cæteris rebus, res ab re separata est, sed utræque res coniunctè & confusè pronunciatæ. Ante oculos ponendi negotij causa, sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharœdus, cum prodierit optime uestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgen-

tibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si, cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente silentio facto, uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis derisus & contemptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit; quo magis cæteris rebus erit copiosus, et illustris, & expectatus, eo uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem: propterea quòd, proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut, cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus: ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt; simulatque hiemem fortunæ uiderit, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, mutas & loquentes, feras, & mansuetas, terrestres, & cœlestes, & mariti-

mas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota totæ rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod confertur, similitudinem habeat oportet. Exemplum *est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur ijsdem de causis, quibus similitudo.* Rem ornatiorem *facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur:* Apertiorem*, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit:* Probabiliorem*, cum magis uerisimilem facit:* Ante oculos *ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit.* Vniuscuiusque *generis singula subiecissemus exempla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, et causas sumendi in similitudine aperuissemus: quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere.* Imago *est, formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. hæc sumitur aut laudis, aut uituperationis causa.* Laudis *causa, sic:* Ibant *in prælium corpore tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similes.* Vituperationis*, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat.* Vt *in odium, hoc modo:* Iste *quotidie per forum medium tanquam iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circunspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua*

aspergere possit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut ariolus quispiam depressus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, retentat se sè tacitus, quo sit tutus, comeditur cum domo sua, & aufertur. Effictio est, cum exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum, subcrispum, cæsium, cui sane magna est in mento cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, si quem uelis ostendere; tum uenustatem, si breuiter & dilucide facta est. Notatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quæ, sicuti notæ quædam, naturæ sunt attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere, Iste, inquies, iudices, qui, se dici diuitem, putat esse præclarum, primum nunc uidete, quo uultu nos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti non essetis? cum uero sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid isti barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Asturconi locus ante ostium suum de-

tur, aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sosiam. Sane. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle sane conturbatur, sed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abijssetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus: At istud quidem facile fuit undelibet inuenire: uerum ite mecum. sequuntur illi. sermo intereà huius consumitur omnis in ostentatione. quærit, in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere: tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, & in ijsdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum, quò iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus: Hic, inquit, habito: perspicit argentum quod erat expositum, uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini ~~clare~~ clam, dominum iam uenturum, si uelit exire. Itáne, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hospites discedunt. iste se raptim domum suam conijcit: illi decima, quò iusserat, ueniunt: quærunt hunc: reperiunt, domus cuia sit: in diuersorium derisi confe-

runt sese. uident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant: ait iste eos similitudine loci deceptos angiporto toto deerrasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenue & concinne comparat, iste hospites domum deducit. Ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nunciat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, aedes commodaui, familiam dedi: argentum quoque uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quae describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque naturae, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personae sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur, irrumpit in aedes subito, deinde magna uoce, Vbi est iste beatus, in-

quit, ædium dominus? quin mihi præsto sit? quid tacetis? Hic *alij omnes stupidi timore obmutuerunt.* Vxor *illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese.* Parce, *inquit, & per quæ tibi, dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos.* Fer *mansuete fortunam. nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem.* At *ille:* Quin *illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare desinitis? non abibit.* Illi *nunciatur interea, uenisse istum, & clamore maximo mortem minari.* Quod *simul ut audiuit,* Heus, *inquit,* Gorgia *pedisequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas.* Vix *hæc dixerat, cum ecce iste præsto,* Sedes, *inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine.* Ille *cum magno spiritu,* Metuebam, *inquit, ne plane uictus essem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi superari turpissimum est, superare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, sed uictus non peribo.* At *ille,* In *extremo uitæ tempore etiam sententiose loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis supplicare?* Tum *mulier,* Immo *quidem iste rogat & supplicat: sed tu quæso commouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus est, uicit hic te, uince tu nunc animum.* Cur *non desinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non sunt? tace, et, quæ curanda sunt, cura: tu cessas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi spem mea morte eripere?* Iste *mulierem reppulit ab se*

lamentantem: illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuique sermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? non'ne hac omnes utentur oratione? deinde subijcere sermonem. Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest, persona confingitur quasi adsit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd si nunc hæc urbs inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus ò ciues uexor. quam dolis malitiosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quòd si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, et hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partam seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatiò, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus et commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quàm positum est in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum, con=

ſequentiam, abſciſſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum eſt, quàm patitur ueritas, augendæ ſuſpicionis cauſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam, quà ſibi petat ignem, non reliquit. *Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas pluresúe ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit,* Proſpice tu, qui plurimum cernis. *Ambigua quemadmodum uitanda ſunt, quæ obſcuram reddunt orationem; ita hæc conſequenda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem. Ea reperientur facile, ſi nouerimus et animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices poteſtates. Per conſequentiam ſignificatio fit, cum res, quæ ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, ut ſi ſalſamentarij filio dicas:* Quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. *Per abſciſſionem, ſi, cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic:* Qui iſta forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. *Per ſimilitudinem, cum, aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo:* Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe: inulti iacent Gracchi. *Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet, interdum & dignitatis. ſinit enim quiddam, tacito oratore, ipſum auditorem ſuſpicari.* Breuitas *eſt res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo:* Lemnum præteriens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſu-

stulit, inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo. Item: Modo Consul, quondam Tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, & hostis est dictus, post Imperator, postremo Consul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis, aut tempus non sinit commorari. Demonstratio est, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. id fieri poterit, si, quae ante, & post, et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus consequentibus, aut à circunstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, uerentem ne ipse auctoritate senatus commotus à sententia desisteret, iubet aduocari concionem. Iste interea scelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius coepit. Illi praeco faciebat audientiam, hic subsellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt, ex alijs alijsq; partibus conuolant, atque è populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge, nõ uides? respice inquam. deinde uaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille

nulla uoce delibans insitam uirtutem, concidit tacitus: iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circunspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Haec exornatio in amplificanda & commiseranda re plurimum prodest, et in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem, & prope ponit ante oculos. Omnes rationes honestandae elocutionis studiose collegimus: in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus, res enim communis agitur, ut frequenter & assidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si, cum quibus libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt quam uitam sequi debeant: quae à nobis absunt omnes difficultates. nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, caetera philosophiae ratio confirmauit: & nobis non diffidimus: propterea quòd & aliquantulum processimus, & alia meliora sunt, quae multo intentius petimus in uita, ut, etiam si non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitae perfectissimae desideretur. et uiam, quam sequamur, habemus: propterea quòd in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. Demonstratum est enim, quo

modo res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. Dictum est quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronunciandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acute & cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, grauiter et uenuste pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & suauiter eloquemur. ergo in arte rhetorica nihil est amplius. hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER PRIMVS.

s AEPE et multum hoc mecum cogitaui, boni'ne, an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. nam & cum noſtræ reip. detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. cum autem res ab noſtra memoria propter uetuſtatem remotas ex literarum monumentis repetere inſtituo, multas urbes conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, ut exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus, eloquentiam uero ſine ſapientia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe nunquam. quare ſi quis, omiſſis rectiſſimis atque honeſtiſſimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis ſibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uero ita ſe ſe armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, ſed pro his propugnare poſſit, is mihi uir & ſuis & publicis rationibus utiliſſimus, atque amiciſſimus ciuis fore uidetur. Ac ſi uolumus huius

rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabant, nec rationi animi quidquam, sed pleraque uiribus corporis administrabant. nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non, ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & sapiens, cognouit quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis siluestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquanque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus mites reddidit & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito converteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uero, urbibus constitutis, ut fidem cole-

re, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam uitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi graui ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut, inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. ac primo quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. postquam uero commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uero ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario supe

riores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisque necessarijs cogeretur. itaque cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui, omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat ut et multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cætera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc uero à plerisque eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. nam quo indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum et improborum temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eo studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum, ut uere dicam, discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata auctoritas, &, quæ his rebus ornamento, & reip. præsidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & priuatim & publice peruerse abutuntur, sed eo quidem uehemen-

tius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum posſint, cum præſertim hoc unum ſit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima commoda ueniunt, ſi moderatrix omnium rerum præſto eſt ſapientia: hinc ad ipſos, qui eam adepti ſunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certiſſimum ac tutiſſimum præſidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores ſint, hac re maxime beſtijs præſtare, quod loqui poſſunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, qua re homines beſtijs præſtent, ea in re hominibus ipſis antecellat. hoc ſi forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur; non alienum eſt uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuſcuiuſque animus ipſam rationem, ac uiam artis conſiderare poterit.

CIVILIS *quædam ratio eſt, quæ multis et magnis ex rebus conſtat. Eius quædam magna & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quam Rhetoricam uocant. nam neque cum ijs ſentimus, qui ciuilem ſcientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui & artificio contineri,*

magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid officio conueniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanandum; finem, curatione sanare. Item, oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quod in his omnis medicina uersetur: item, quibus in rebus uersatur ars, et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. hic infinitam & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod posi-

tum in iudicio habet in se accusationem & defensio-nem, aut petitionem & recusationem. et, quem-admodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars, et facultas in hac materia tripertita uersari existiman-da est. Nam Hermagoras *quidem nec, quid dicat, attendere, nec, quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in causam, & in quæstionem diuidat.* Causam *esse dicit rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberati-uam, demonstratiuam.* Quæstionem *autem eam ap-pellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum:* Ecquid *sit bonum præter honesta-tem:* Veri'ne *sint sensus:* Quæ *sit mundi forma:* Quæ *sit solis magnitudo. quas quæstiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus.* Nam *quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta in-telligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori at-tribuere, magna amentia uidetur.* Quòd *si ma-gnam in his* Hermagoras *habuisset facultatem, stu-dio & disciplina comparatam; uideretur fretus sua scientia falsum quoddam constituisse de oratoris of-ficio, et, non quid ars, sed quid ipse posset, expo-suisse. nunc uero ea uis est in homine, ut ei mul-to rhetoricam citius quis ademerit, quàm philoso-phiam concesserit. neque eo dico, quòd eius ars, quam*

edidit, mihi mendosissime scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerum oratori minimum est, de arte loqui; quod hic fecit: multo maximum, ex arte dicere; quod eum minime potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ uidetur ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas plerique dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio est, excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est, rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio est, idoneorum uerborum et sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est, firma animi rerum ac uerborum ad intentionem perceptio. Pronunciatio est, ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam et multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus, scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniuncte agendum de materia ac partibus. quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam, aut fa-

cti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est; quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uero, qualis sit res, quæritur, quia & de ui & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur, quem oportet; aut non cum eo, qui cum oportet; aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet; translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & commutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ. quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. nam & quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo sint erga populum R. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto conuenit, & quæritur id, quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non con-

ueniat, non quòd de facto non constet, sed quòd id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut, si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum &, quid factum sit, conuenit, &, quo id factum nomine appellari oporteat, constat, et tamen, quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, quæritur, hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quæritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui; ne aut, si taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt rectè partes alicuius generis causæ putari. eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt causarum. nam aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum,

& deliberatiuum. nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. unum autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio & demonstratio neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimum dissideant, & suum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, et deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa & pars eius intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. placeat igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur,

siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua, quid iuris ex ciuili more, et æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas tribuitur partes, absolutam et assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, et iniuriæ quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se

nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed, ut ignoscatur, postulat. hæc in duas partes diuiditur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se & ab sua culpa ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quòd aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur: quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quo non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed

quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tum commodius exposituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accommodari. Constitutione causæ reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quammaximæ contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, in oratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum

inter se duæ leges aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio est autem, cum omnis quæstio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, et cognita constitutione, cũ, simplex'ne, an coniuncta sit, intellexeris, et, scripti an rationis habeat controuersiam, uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit: quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam; quæ si sublata sit, nihil in causa controuersiæ relinquetur; hoc modo: ut docendi causa in facili & peruulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defensionem: qua sublata, omnis quoque controuersia sublata sit. ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. nam sit ea nobis ex-

posita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectúm'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est, firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad iudicationem, ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus ad hunc modum indicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem & iudicationem, ut factum est, non est, factúm'ne sit. Quot autem in causa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tunc denique singulæ partes totius causæ considerandæ sunt. nam non, ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideoquòd illa, quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohærere cum causa, ex eis ducas oportet, quæ post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata,

tractata, tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hæ partes sex omnino nobis uidentur, exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc, quoniam exordium princeps omnium esse debet; nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM *est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere.* Genera *causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum.* Honestum *genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus.* Admirabile, *à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt.* Humile, *quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur.* Anceps, *in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offensionem.* Obscurum, *in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cum diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est.* Igitur *exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem.* Principium *est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum.* Insinuatio *est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscure subiens auditoris animum.* In *admirabili genere causæ, si non omnino infesti audi-*

tores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit; et, si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis: uel, si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id quod est, augeatur. In obscuro causæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur quibus quæque res rationibus confici possit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, à causa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si, quæ incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium

adducentur, si quid eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur; atque eorum usus arrogans & intolerabilis; ut his rebus magis uideantur, quàm causæ suæ confidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur: et si, de his quàm honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. nam &, cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. id autem,

tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem; ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere, ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem; et aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia, demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu; oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab ad-

uersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione: nam auditor cum eum, quem aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum; plerunque se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratmr. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa; te breuius, quàm paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri; non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem; aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem: aut, si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile, statim non incommodum est inijcere. nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio & insinuatione dicenda uidebantur, hæc fere sunt. nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, continere in se; propterea quòd id optime faciendum est, quòd oratorem auditori maxime commendat: splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum; propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis atque artificiosæ

diligentiæ nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis aut sententijs ultra quàm satis est producitur. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quàm causæ genus postulat: ut, si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desiderat: aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque beneuolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO est, rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, et omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis cau=

sa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia.

Illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges: nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas, confecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit.

Breuis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, et si, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur: nam sæpe satis est quod factum sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: & si non longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: et si nullam in rem aliam transibitur: & si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id, quod obest, uerum etiam id, quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: et si semel unumquodque dicetur: et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut, cum se breues putent esse, longissimi sint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. nam plerisque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Accessi ad ædes, puerum euocaui: respondit: Quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius nō potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, Domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quàm uerborum multitudine supersedendum. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne

ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino, quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conseruanda. nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum est: quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea cōsiderare oportebit, ne, aut cum obsit, narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur; aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem: quam argumentando, et causam agendo lenire oportebit. quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, et ad unamquanque confestim rationem accommodare, ut uulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum, ad aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. quod cum acciderit, omnino

narratione superſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucide & ornate exponitur, aut id, quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leuiter attingendo; ſua diligenter, et enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur. deinceps ad partitionem tranſeamus.

RECTE *habita in cauſa partitio, illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ, quid cum aduerſarijs conueniat, et quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc, utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, oſtendit, hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem eſſe à filio, conuenit mihi cum aduer=*

sarijs. Item contra: Interfectum esse à Clytemnestra Agamemnonem, conuenit. Nam hic uterque et id posuit, quod conueniebat; et tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controuersiæ sit, ponendum est in iudicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem: Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. in qua partitione uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permiste cum partibus implicantur. nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal: pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadē res alij genus, alij pars est. nam homo, animalis pars est; Thebani, aut Troiani, genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut, aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. nam qui ita partitur, Ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad remp. peruenisse; is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam ge-

nus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne, cuius genus posueris, eius secum aliquam, diuersam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, et uoluisse, & fecisse: nam, fecisse, ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit, & cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, idq; perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur; &, omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode senex in Andria, quæ cognoscere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita

narrat primum gnati uitam:
Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia,
Liberius uiuendi fuit potestas.
Deinde suum consilium,
Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam uelit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:
Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quanque partem primum accessit, &, omnibus absolutis, finem dicendi fecit: sic nobis placet & ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

CONFIRMATIO *est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur, quandam syluam, atque materiam uniuersam ante permistam, & confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere quemadmodum unumquodque genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ datur, quo suo quæque proprio,*

& certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit; & in natione, patria, cognatione, & ætate: natione, Graius an barbarus: patria, Atheniensis an Lacedæmonius: cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis: ætate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: ualens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. In uictu considerare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus; quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi præceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus; quo modo rem familiarem administret; qua consuetudine domestica sit. In fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Aut, si de non uiuo quæretur, etiam

quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio & industria partam. Affectio est, animi, aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem est, animi assidua et uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philosophiæ, poetriæ, geometriæ, literarum. Consilium est aliquid faciendi aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem hæc uidentur esse attributa. Negotijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestam quæ

facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat de ijs, quæ negotijs attributa sunt, quæretur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturnì ue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt, considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponantur: & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem, uere tradita esse, quòd eorum monumenta certa in literis extent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint; & item quæ instent in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda: nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit ne aut magni-

tudo

tudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur: uerum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clam, palam, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur; cuius partes sunt, inscientia, casus, necessitas; & in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid

confici non poteſt. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis, conſideratur. Simile autem ex ſpecie comparabili, comparabile autem ex conferenda atque aſſimulanda natura iudicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicitur, plurimum diſtat, ut frigus calori, uitæ mors. Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo, ſapere & non ſapere. Genus eſt, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut amor, auaritia. Euentus eſt, alicuius exitus negotij, in quo quæri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; ſit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid euenturum ſit, ante animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſoleat euenire, conſiderandum eſt, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia. Quarta autem pars eſt, ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ geſtum negotium conſequuntur. Primum, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui ſunt principes & inuentores, qui denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium,

ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolenter ac raro. Poſtea, homines id ſua auctoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis aut utilitatis, conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem fere res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſi probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua, pluribus rebus expoſitis, et cæteris infirmatis, una reliqua neceſſario confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt, aut inimicitiarum cauſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia, aut, ſi horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum: nam ſine cauſa maleficium ſuſceptū eſſe non poteſt. Sed neque

inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione cõficitur, hoc modo: Si uos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit, & ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt id, quod fere fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. Verum in eo genere, quod fere ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium: ſi auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eſſe præparatas: Eos, qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ ſub eandem cadunt rationem, maxime ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes læſerunt, ignoſci conuenit, ijs, qui neceſſario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo

probabile consideratur: Nam *si* Rhodijs *turpe non est portorium locare, ne* Hermacreonti *quidem turpe est conducere*. Hæc *tum uera sunt hoc pacto*: Quoniam *cicatrix est, fuit uulnus*. Tum *uerisimilia, hoc modo: si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat*. Omne *autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile*. Signum *est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, et grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia*. Credibile *est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo*: Nemo *est, qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat*. Iudicatum *est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata*. Id *tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato*. Religiosum *est, quod iurati legibus iudicarunt*. Commune *est, quod omnes uulgo probarunt, & secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur*. Approbatum *est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, uelut* Gracchi *patris factum, quem populus* R. *ob id factum, quod insciente collega in* Censura *nihil gessit, post* Censuram Consulem *fecit*. Comparabile *autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet*. Eius *sunt partes tres, imago, collatio,*

exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem: Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confuse & permiste dispersimus: post descripte & electe in genus quodque causæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea præceptione nobis et in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerandus est: quòd non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubijs captat assen=

sionem eius, quicum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habes; tuum'ne, an illius malis? Illius uero, respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes; utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso, inquit, Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est; tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes; utrum tandẽ fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes; utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram; egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime uis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neque fœmina lectior in terris sit; profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu ut maritus sis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro

nupta ſit. Hic cum rebus non dubijs eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo ſermonis plurimum Socrates uſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum uolebat, ſed ex eo, quod ſibi ille dederat, quicum diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam conceſſiſſet, neceſſario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, ut ſit neceſſe concedi. nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi; dubium eſſe id ipſum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, uidendum eſt, ut ſimile ijs rebus ſit, quas res quaſi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id, cuius cauſa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum peruenturæ. nam qui uidet, ſi ei rei, quæ primo rogetur, rectè aſſenſerit, illam quoque rem, quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſario concedendam, plerunque aut non reſpondendo, aut male reſpondendo longius procedere rogationem non ſinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod conceſſit, ad id, quod non uult concedere, deducendus eſt. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ ante conceſſæ ſunt; aut alia uten-

dum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. ita fit hoc genus argumentandi tripertitum. Prima pars constat ex similitudine una pluribus'ue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut, quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus; uidetur huiusmodi quoque utendum exemplo; non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt agnoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruagata, quod Epaminondas Thebanorum Imperator ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum nō tradidit, et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis reip. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd si uosmet ipsi, quod à uestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu popu-

li ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patie-tur'ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt; id ſequi, quaſi adſcriptum ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiam. non poteſt ita uideri, iudices. Quòd ſi literis corrigi neque ab illo, neque à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt; uidete, ne multo indignius ſit id re & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe ui et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſiderandum putauerunt, cum idem uſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipiendi ratione diſſenſerunt. nam partim quinque eius partes eſſe dixerunt, partim non plus quàm in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. eorum controuerſiam non incommodum uidetur cum utrorunque ratione exponere. nam et breuis eſt, & non eiuſmodi, ut alteri prorſus nihil dicere putentur: et locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopioſiſſimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm

ea, quæ temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, *cui præpositus est sapiens & callidus* Imperator, *omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur.* Eadem *nauigij ratio est. nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur.* Cum *propositio sit hoc pacto approbata, et duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto:* Nihil *autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus, administratur.* Huius *assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo:* Nam *et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem seruant; & annuæ commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ; & diurnæ nocturnæq; uicissitudines nulla in re unquam mutatæ quidquam nocuerunt. quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari.* Quinto *inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo:* Consilio *igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum:* Quòd *si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus, administratur: consilio igitur mundus administratur.* Quinquepartitam *igitur hoc*

pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripertitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. negant enim neque à propositione, neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non sit. quare, quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, commoremur.

Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est à propositione approbatio. quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, et à quo separatur. Est autem quædam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quædam, in qua nihil ualet absque approbatione, ut ostendemus. separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si, quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio consequetur: igitur in cæde interesse non potui: Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facile perspicuum est? Quod si ita est; ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est; falsum est non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet, alteram quoque approbatio=

nem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, et non oportet adiungere approbationem aſſumptioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio. eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio non indiget approbationis; quædam autem, in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus. ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo. Quæ perſpicuam omnibus ueritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis. ea eſt huiuſmodi. Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ conuenit. hæc propoſitio indiget approbationis. non enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes: propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio: Igitur dare operam philoſophiæ conuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam, quandam indigere, perſpicuum eſt. ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis, huiuſmodi, ut certum quiddam & breue exempli cauſa ponamus: Summo autem opere ſa=

pientia petenda est; summo igitur opere stultitia uitanda est: summopere autem sapientia petenda est; igitur summopere stultitia uitanda est. Hic et *assumptio, & propositio perspicua est: quare neutra quoque indiget approbatione.* Ex *his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi.* Ex *quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utranque, suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriam obtinere.* Quod *si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.* Quinque *sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur:* Propositio, *per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis.* Propositionis *approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit.* Assumptio, *per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur.* Assumptionis *approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur.* Complexio, *per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur.* Quæ *plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus.* Secunda *est quadripertita.* Tertia *tripertita.* Dein *bipertita, quod in controuersia est.* De *unaquaque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere.* Eorum *igitur, quæ consistant, exempla ponemus: horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus.* Quinquepertita *argumentatio est huiusmodi:* Omnes *leges iudices ad*

commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis, nisi salutem, atque utilitatem reip. sibi aliud nihil proponerent. neque enim ipsi, quod obesset, scribere uolebant, &, si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed reip. quòd ex legibus omneis respublicas optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reip. seruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate reip. considerate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam, Thebanorum Imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset

reip. ſalutis cauſa, id non ex reip. ſalute interpretari. Quòd ſi leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit, profectò non poteſt eodem facto & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id facere oportet, cum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi, quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini. quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cum cura atque diligentia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne ſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur: nedum nunc iſtud patiamur, cum præſto lex ſit, non ex eo, quod apertiſſime ſcriptum eſt, ſed ex eo, quod ſuæ cauſæ conuenit, ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quòd ſi uos iudices legibus obtemperare debetis, et id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini: quid cauſæ eſt, quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripertita ſic fiet argumentatio: Qui ſæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus.

Si quidenim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primum quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe. Carthaginienses autem persæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus. ac metuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur: complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: et illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse: Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quo-

rum perfidia toties deceptus sis: Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus: Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est: id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumentationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id solum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, et eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac distinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo com-

moueat auditorem necesse est. quod si solum specta=retur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter sum=mos oratores & mediocres interesse existimaretur. Va=riare autem orationem magnopere oportebit. nam o=mnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fie=ri poterit, si non similiter semper ingrediamur in ar=gumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum indu=ctione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argu=mentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut per=spiciatur, aut scribamus ipsi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quamfacile sit factu. Ac de partibus quidem argu=mentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque ra=tionibus tractari argumentationes in philosophia mul=tis & obscuris, de quibus certum est artificium consti=tutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio ui=dentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros, attendisse non affir=mamus, sed perquisitius & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO est, per quam argumen=tando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infir=

matur, aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, ijsdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id, quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum pluráue: aut, his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabi=

tur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam quàm sapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximam pecuniam neglexisse. Aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fuluio: Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut nõ factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de qua quæritur, eius rei legem & consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse, demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod

conferetur ei, quicum conferetur. Id *fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur.* Deinde, *quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, existimari oportere.* Huius *facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda.* Si *iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quàm id, quod instet.* Ex *contrarijs locis, si res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum sit: & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui indicarit, iudicium fieri uideatur.* Oportet *autem animaduertere, ne, cum aliter multa sint indicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas indicati maxime potest infirmari.* At*que ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit.* Quæ *uero sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur*

modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primum complexio, quæ, utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur: sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nam si ueretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc puta, ut neges esse accusandum. Quod conuersione sic reprehendetur: Imo uero accusandus est. Nam si ueretur, accuses: non enim parui auditu æstimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur. Verum si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere; aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut, si horum nihil est, surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hæreditate uenit, neque domi natus est, neque donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus: cuius prædæ sectione uenierit. quo illato, infirmatur

enumeratio; quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, *si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli causa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere: ut si quis, cum dixerint aduersarij,* Aut *insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur.* Simplex *autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessario cum eo, quod antecessit, cohærere.* Nam *hoc quidem, si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet: eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohærere uideatur.* Hoc *autem, si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohærere.* Hoc *genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat.* Quare *illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit.* Cum *igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. cum autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo:* Si *cum*

aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si uenisses ad exercitum, à Tribunis militaribus uisus esses: non es autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem & assumptionem, complexio est infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis: & idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant

quid concesseris, & idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso uitium erit, si omnino falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram causam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si ueram causam non haberet, nobis se iudices non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non commisisset: aut perspicue rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus,

Summo periclo ſola ut reſtituam paro.

Remotum eſt, quod, ultra quàm ſatis eſt, petitur, hoc modo: Quòd ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet, atque ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ non eſſent. quare hoc incommodum Scipioni aſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio:

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat.

Mala definitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia eſt immenſæ gloriæ cupiditas. eſt hæc quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandum dubia cauſa affertur, hoc modo:

Eho tu, dÿ, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque
inferum,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Perſpicuum eſt, de quo non eſt conorouerſia: ut ſi quis, cum Oreſtem accuſet, planum faciat ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cum id, quod augetur, in controuerſia eſt, ut ſi quis, cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime commoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem

necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit: ut si quis apud equites Romanos cupidos iudicãdi Cœpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quàm urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur: ut si quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere. Aut se amico adesse propter beneuolentiam: sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. item apud Pacuuium, qui, uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uitu-

perabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si, cum de certa re quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quòd ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia: plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum esse concedimus; sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de

conclusione ponemus. Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem à causa atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem in numero reponi: quòd de causa digredi, nisi per locum communem, displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO *est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictæ, unum in locum coguntur, et reminiscendi causa unum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uarie fiet, et hanc suspicionem & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquanque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod diffi=*

cilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanque partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus, ut ante dictum est, tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, et quo quidque loco dixeris, admoneas: tum uero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc & hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quærere, alias hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui

ges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum, & unumquodque quambreuissime transeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes et indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, Dijs immortalibus: qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus: item maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; an ad pares

animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant: et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum, opulentiam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur; atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuscum uitam

egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem, quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque & hosti-

bus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri sole=re. Et indignatio quidem his fere de locis grauissi=me sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de re=bus parteis petere oportebit. Conquestio est oratio au=ditorum misericordiam captans. hac primum ani=mum auditoris mitem & misericordem conficere o=portet, quo facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos for=tunæ uis in omnes, & hominum infirmitas osten=ditur. qua ratione habita grauiter & sententiose, maxime demittitur animus hominum, & ad mi=sericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fue=rint, et sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, spes, sola=tium, educatio, et si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quar=tus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, et indignæ ætate, genere, fortuna, pri=stino honore, beneficijs, quas passi perpessuri'ue sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, ui=dere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis so=lum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quē præ=ter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in

ſummas miſerias incidiſſe. Septimus, per quem ad ipſos, qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus, & petimus ut de ſuis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat eſſe, nos cùm uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non poſtremam eius uocem audiui, non extremum eius ſpiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus; à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas et expertes animi res refertur: ut ſi ad equum; domum, ueſtem, ſermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, ſolitudo demonſtratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi, aut alicuius eiuſmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem diſiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentiſſime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab iјs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus bene fecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignum eſt, ut ſeruis, libertis, clientibus, ſupplicibus. Quartuſdecimus, qui per obſecrationem ſumitur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & ſupplici oratione, ut miſereatur. Quintuſdecimus, per quem non noſtras, ſed eorum, qui chari

nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sæpe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit; quæ sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TVLLII CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

ROTONIATAE *quondam, cum florerent omnibus copijs, et in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & cæteras tabulas complures pinxit; (quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) et, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. neque tamen eos illa opinio fefellit. nam Zeusis illico quæsiuit ab eis, quasná uirgines formosas haberent. illi autem statim hominem deduxerunt in palæstram, atque ei pueros ostēderunt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude re-*

tulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tanquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus; non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime præcipere uidebatur, excerpsimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. ex ijs enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in

uitio eius offenderemur; aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodque, quàm sese uni alicui certo uellent addicere; minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset; fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. ille una ex urbe, et ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copijs, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis, usque ab principe illo atque inuentore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cuiusquè præcepta magna conquisita cura perspicue scripsit, atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse et sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros & se ipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem, qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, se-

cerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates: cuiuc ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera uero omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata; unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neque nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. sin autem temere aliquid alicuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti uidebimur; docti ab aliquo, facile et libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, et diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commo-

de hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos et in hoc tempore, et in omni uita studiose, quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber, exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat; deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est; hic tantum ipsa inuenta unamquanque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS et demonstratiua, et deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, constitutionis genere uno pluribusue uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen, cum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cuiusque generis et diuersæ præceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere

debet. In iudicijs, quid æquũ ſit, quæritur. In demonſtrationibus, quid honeſtum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipſo fine & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuerſijs in iudiciali genere cauſarum et præceptorum uerſabimur. Ex quo pleraque in cætera quoque cauſarum genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate transferentur: poſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exemplum ſit hoc expoſitum. In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum nummorum ferentem eſt comitatus: cum hoc, ut fere fit, in uia ſermonem contulit: ex quo factum eſt, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere uoluerunt. Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertiſſet, noctu, poſtquam illos arctius, ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit, & alterius eorum, qui ſine nummis erat, gladium propter appoſi=

tum è uagina eduxit, et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel et sæpius, illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ indicatio, Occideritne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem & in ratiocinationē. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia; in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio & cura non potuerit,

et id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur, ut si amicitiæ quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod, maioris uitãdi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi, suscipitur: aut commodum aliquod, maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi, præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum et quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione, et ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non

impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit quammaxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quammaxime causa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quidquid erit, quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostēdi potest ei uisum esse, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines; cum aut res aliusmodi est, ac putatur; aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant: aut contra, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum, aut bonum: aut quod malum, aut bonū est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris; aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem, aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. nam in eum culpa et summum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi nō esse ita uisum: quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent: de quo post dicendum est. Euētus autē tum fallit, cū aliter accidit, atque ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur alium

occidisse, ac uoluerit; quòd aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit hæres; quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed, qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerare: &, quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa faciendi uidebitur: aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, qua

impulsus

impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quamleuissime quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs, aut incommodum sibi maius quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quòd si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex

persona autem coniectura capietur, si ex res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur: quas omnis in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus idcirco aliquem Caldum uocari, quòd temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspiciones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus et eruditus sit, quæritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uitæ; quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum, seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere

coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. nam consilium est aliquid faciendi, non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia, ut in confirmationis præceptis dictum est, in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit; & ostendere, si quo in pari ante peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re

eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quamhonestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota

& communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si, cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honeste actam tali in tempore quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falso uenisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut

alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius et moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempo=

re longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquã elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, et ex natura, et ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potuerit'ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fue=

rit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit, quòd sermonis causam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. quæritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotijs, et illa, quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum est tot de rebus utranque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hæc in utranque

partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij et suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, &, quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: constet'ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius'ne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspicionem, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, et ij, qui aliter hoc de ge=

nere, ac de omni coniectura præcipiendum putant: Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in quæstione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum, quæ dicitur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata, & probata causa, non est utendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, & contra, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquid prius causæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restãt, aut, omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis,

in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, et omnia, quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate et grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam ante dictam spectari oportere, et non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorũ misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, et acutius, et subtilius tractantur, hi autem grauius & ornatius, & cum uer-

bis, tum etiam ſententijs excellentibus. in illis enim finis eſt, ut id, quod dicitur, uerum eſſe uideatur: in his tametſi hoc quoque uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem transeamus.

CVM *eſt nominis controuerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis poſita ſit hæc cauſa. C. Flaminius, is, qui Conſul remp. male geſſit bello punico ſecundo, cum Tribunus pl. eſſet, inuito ſenatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per ſeditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater ſuus concilium plebis habentem de templo deduxit. accerſitur maieſtatis. Intentio eſt, Maieſtatem minuiſti, quòd Tribunum pl. de templo deduxiſti. Depulſio eſt, Non minui maieſtatem. Quæſtio eſt, Maieſtatem'ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam poteſtatem, ea uſus ſum. Rationis infirmatio, At enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio eſt, Minuat'ne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones, & earum partes, et con-*

trouersias, si quæ forte in eas incident. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse, uerbi causa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum, quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra. Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur no=

stra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priua to sacra surripuerit; erit utendum pluribus definitioni bus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus au tem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare cone= tur, ut et faciat quod uelit, et id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, et ex opinione ho minum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cum potestatem non habeas, admini= strare. Deinde huius confirmatio est similibus et exem plis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitio= ne separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur ad= uersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex lo cis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi cau= sa, non res solum conuertere, uerum etiam uerba com mutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut mise ricordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à mise ricordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi ma= gnitudine, non ex causæ genere ducuntur. quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali constitutione feci= mus. Inductione autem eorum, cum causa postula= bit, utemur.

CVM *autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur.* Huius nobis *exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est.* Atque *in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes.* Nam *& prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur.* In *ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione.* Vt *in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, et, quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur.* Id *autem, si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen*

extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pœna ſi affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem neceſſario conſequatur. Hic defenſor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in cauſa nobis poſitum ſit huiuſmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati ueniſſent, armati contra præſto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignum ſit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum ſatiſ ne cauſæ ſit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, præiudicetur. atque exemplum quidem hoc eſt. in omni autem cauſa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, et quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit: & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat: & uidere utrum

re utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio conſtituta, an recte ſine ulla re eiuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui tranſlationem inducet, fugere iudicium ac pœnam, quia cauſæ diffidat. À tranſlatione autem, omnium fore perturbationem, ſi non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ conſtitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem & partes eius conſideremus.

CVM, & *facto, & facti nomine conceſſo, neque ulla actionis illata controuerſia, uis & natura & genus negotij ipſius quæritur, conſtitutionem generalem appellamus. Huius primas eſſe partes duas nobis uideri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis eſt, quæ in ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitam controuerſiam. ea eſt huiuſmodi: Quidam pupillum hæredem fecit: pupillus autem ante mortuus eſt, quàm in ſuam tutelam ueniret. de hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, et inter agnatos pupilli controuerſia eſt. poſſeſſio hæredum ſecundorum eſt. Intentio eſt agnatorum, Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Immo noſtra, qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio*

eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quamhonestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota

& communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si, cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honeste actam tali in tempore quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falso uenisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut

alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius et moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempo-

re longinquitas, in occasione commoditas ad facien= dum idonea, in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine qui= bus omnino confici non potest, consideranda est. De= inde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam duci= tur, si, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, similesq; agi soleant, diligenter considerabi= tur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magno= pere considerandum est, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs diceba= mus esse attributas, consecutio. in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut appro= batio, aut offensio: ex quibus nonnunquã elicitur ali= quid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter et ex negotiorum, et ex personarum at= tributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, et ex na= tura, et ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis pleraque per= tinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incre= dibilem facere possunt, et cum facti suspicione iungun tur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potuerit'ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fue=

rit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus: Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit, quòd sermonis causam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. quæritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotijs, et illa, quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum est tot de rebus utranque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hæc in utranque

partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij et suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, &, quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: constet'ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius'ne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspicionem, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, et ij, qui aliter hoc de ge-

nere, ac de omni coniectura præcipiendum putant: Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in quæstione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum, quæ dicitur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata, & probata causa, non est utendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, & contra, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquid proprius causæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restát, aut, omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis,

in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, et omnia, quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate et grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam ante dictam spectari oportere, et non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorū misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, et acutius, et subtilius tractantur, hi autem grauius & ornatius, & cum uer-

bis, tum etiam ſententijs excellentibus. in illis enim finis eſt, ut id, quod dicitur, uerum eſſe uideatur: in his tametſi hoc quoque uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc *ad aliam conſtitutionem tranſeamus.*

CVM *eſt nominis controuerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur.* Eius *generis exemplo nobis poſita ſit hæc cauſa.* C. Flaminius, *is, qui* Conſul *remp. male geſſit bello punico ſecundo, cum* Tribunus *pl. eſſet, inuito ſenatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per ſeditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater ſuus concilium plebis habentem de templo deduxit. accerſitur maieſtatis.* Intentio *eſt,* Maieſtatem *minuiſti, quòd* Tribunum *pl. de templo deduxiſti.* Depulſio *eſt,* Non *minui maieſtatem.* Quæſtio *eſt,* Maieſtatem*ne minuerit.* Ratio, In *filium enim quam habebam poteſtatem, ea uſus ſum.* Rationis *infirmatio,* At *enim qui patria poteſtate; hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem.* Iudicatio *eſt,* Minuat*ne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate utatur.* Ad *hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit.* Ac *ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones; & earum partes, et con-*

trouersias, si quæ forte in eas incident. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse, uerbi causa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare; per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum, quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra. Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur no=

stra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priua to sacra surripuerit; erit utendum pluribus definitioni bus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus au tem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare cone= tur, ut et faciat quod uelit, et id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, et ex opinione ho minum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cum potestatem non habeas, admini= strare. Deinde huius confirmatio est similibus et exem plis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitio= ne separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur ad= uersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex lo cis omnibus, quos accusatori præscripsimus, confici= tur: & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi cau= sa, non res solum conuertere, uerum etiam uerba com mutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut mise ricordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à mise ricordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi ma= gnitudine, non ex causæ genere ducuntur. quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali constitutione feci= mus. Inductione autem eorum, cum causa postula= bit, utemur.

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, et, quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen

extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pœna ſi affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem neceſſario conſequatur. Hic defenſor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in cauſa nobis poſitum ſit huiuſmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati ueniſſent, armati contra præſto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignum ſit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum ſatiſ'ne cauſæ ſit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, præiudicetur. atque exemplum quidem hoc eſt. in omni autem cauſa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, et quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit: & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat: & uidere utrum

re utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam, quia causæ diffidat. À translatione autem, omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem & partes eius consideremus.

CVM, & facto, & facti nomine concesso, neque ulla actionis illata controuersia, uis & natura & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. ea est huiusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit: pupillus autem ante mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. de hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controuersia est. possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Immo nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio

Q

est, Vtrorum sit: Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Immo pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Possit'ne quisquam de filij pupilli re testari: An hæredes secundi ipsius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli hæredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna'ne pecunia fuerit. ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de causis; de eo ipso iudicatio nascitur, Possint'ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes.

Ergo una in constitutione intellectum est, quo modo & rationes & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædam autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post autem approbata quædam aut à consuetudine, aut uero utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cærimonia deorum sit, appellant: Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedenteis reueremur, et colimus. Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quòd neque in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uero aliquam, aut ad rem amplifi-

eandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit: quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentando unamquanque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam, ut ante dictum est, duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. nam certi, qui in omnes incidát, loci præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua æqui, & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur. Huius

partes sunt duæ; quarum alteram absolutam, alteram assumptiuá nominamus. Absoluta est, *quæ ipsa in se, non, ut negotialis, implicite & abscondite, sed patentius & expeditius recti & non recti quæstionem continet.* Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios *bello superauissent, & fere mos esset* Graijs, *cum inter se bellum gessissent, ut ij, qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent uictoriæ modo in præsentia declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum.* Accusantur *apud* Amphictyonas, *id est, apud commune Græciæ concilium.* Intentio *est,* Non *oportuit.* Depulsio *est,* Oportuit. Quæstio *est,* Oportuerit'ne. Ratio *est,* Eam *enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus.* Infirmatio *est,* Attamen *æternum inimicitiarum monumentum* Graios *de* Graijs *statuere non oportet.* Iudicatio *est,* Cum *summæ uirtutis celebrandæ causa* Graij *de* Graijs *æternum inimicitiarum monumentum statuerint, recte'ne, an contra fecerint.* Hanc *ideo rationem subiecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur.* Nam *si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt,* Non *enim iuste, neque pie bellum gessistis; in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur.* Vtrunque *autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est.* In *hanc argumentationes ex ijsdem locis sumendæ sunt, atque in causam negotialem; de qua ante dictum est.* Locos *autem communes & ex causa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestio=*

nis, & ex iuris utilitate & natura multos et graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandũ, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. ea est huiusmodi: Quidam Imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cũ eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret: itaq; fecit: armis et impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit. accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit lædere maiestatem: sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne. Ratio est, Milites enim omnes periissent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non periissent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Periissent ne: &, Ideo ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum

quoque constitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa, (nam maiestatis accersitur) definitione & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem,

quare hoc propter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quæ ſalutis cauſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea *comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere, &, hoc extenuando, maleficij magnitudinem ſimul adaugere.* Id *fieri poterit, ſi demonſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſarium fuiſſe illud, quod uitarit reus, quàm illud, quod fecerit.* Honeſti *autem, & utilis, & neceſſarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoſcetur.* Deinde *oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam cauſam deliberatiuam, et de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere.* Sit *enim hæc iudicatio, quam ante expoſuimus:* Cum *omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire.* Hoc *ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit.* Defenſor *autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in ijs ipſe quoque ex ijſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit.* Loci *autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defenſionem, et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre.* Defenſoris *eſt, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque hone=*

stum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit: Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi. Horatius, occisis tribus Curiatibus, et duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione. indigne passus, uirginem occidit: accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iure'ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me et populum R. uicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi R. uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causæ, primum si quid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi opootebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua

facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, et quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quàm potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisset iudicio: si uero cæteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare

esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde *postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat.* Deinde *quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare.* Postea *demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret.* Extrema *est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio.* Defensor *autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit.* Ipsam *autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam et audaciam, et quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo.* Postea *leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo.* Deinde *oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare.* Illa *autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur.* Primum *si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse*

toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, et à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui sumpserit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nam tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit:

Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt: accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum prius dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quenque officio consulere oportere: nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde, si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, et non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem, cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit. Deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudi=

nis uis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in de*liberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse.* Deinde *in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis et studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit.* Sin *autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si* Quæstor *mortuus esset, & idcirco* Legatis *pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit.* Loci *autem communes ijdem utrisque fere, qui superioribus assumptiuis incident: hi tamen certissimi.* Accusatoris, *facti indignatio.* Defensoris, *cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere.* Ipsius *autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec, si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere.* Id *genus causæ est huiusmodi:* In *eo fœdere, quod factum est quondam cum* Samnitibus, *quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu* Imperatoris. Fœ*dere autem ab senatu improbato, et* Imperatore Sam=

nitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat'ne. Ratio est, Nō enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cum auctoritate & potestate Imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est, Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu Imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendus'ne sit hostibus, nec ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. Nam earum quædam maior uis est, quòd paulo post intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui cum Prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque

ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, et fuerit'ne ei, de quo agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, nec ne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed, ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negat: ut apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sit'ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset,

capitale esset: hostias is, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus et uehemens factus est, ut eo traduci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causa hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, uidere possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est, Hostiæ, quas debuisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, flumen enim subito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplició ne dignus sit. Necessitudo autem infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta

sit, oporteat'ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, consulto factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demonstrare, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut, nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiám, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quiduis perpeti, mori denique satius fuisse, quàm eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: et contentione, magis illis ignoscendum fuisse: et ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi

eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, et se plus, quàm fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere: & se conuinci non posse, quòd non absit à culpa: & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quàm eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum: propterea quòd quædam genera causarum simpliciter & ex sua ui considerantur; quædam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in

his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto et sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest: ideo quòd, concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. ut si pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum rectè factorum causa, uni delicto ut ignosceretis, postularet, tamen dignum uestra mansuetudine, dignum uirtute huius esset iudices, à uobis hanc rem hoc postulāte impetrari. Deinde augere beneficia licebit, et iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte: tamen, quia et pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. nam in senatu, & in consilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quàm cognoscendi, postulatio ualuit. nam semper animo

bono se in populum R. fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quàm ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare si qua sua poterit beneficia; & si poterit, ostendere ea maiora esse, quàm hæc, quæ deliquerit; ut plus ab eo boni, quàm mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde, ostendere, non odio, neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea, si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluum uelint, et dignitatem ostendere, & cætera ea, quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit; ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, et propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum fuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile de-

monstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs praeceptis, quae in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet: ipsum immisericordem, superbum fuisse: &, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter beneuolentiam, demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut, cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, saepe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum uidetur. Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua aequi & iniqui natura, praemij aut poenae ratio quaereretur. Eas causas, in quibus de aequo & iniquo quaeritur, exposuimus. Nunc restat ut de praemio & de poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex praemij ali=

cuius petitione constant. Nam et *apud iudices de præ=mio sæpe accusatorum quæritur, & à senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur.* Ac neminem *conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum po=namus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere.* Quidquid *enim de homine pro=bando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictio=nem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est; sed, quia de homine statuitur, iudiciale est haben=dum.* Omnino *autem qui diligenter omnium causa=rum uim, & naturam cognouerit, cum genere pri=mo, tum etiam forma eas intelliget dissidere: cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit.* Nunc *de præmijs conside=remus.* L. Licinius Crassus Consul *quosdam in citerio=re* Gallia *nullo illustri, neque certo duce, neque eo no=mine, neque numero præditos, ut digni essent qui ho=stes populi* R. *esse dicerentur; quòd tamen excursio=nibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit.* Romam *rediјt, trium=phum ab senatu postulat.* Hic, *ut & in deprecatio=ne, nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmatio=nibus rationum supponendis ad iudicationem perue=nire: propterea quòd, nisi alia quoque incidet constitu tio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur.* In *deprecatione huius=modi,* Oporteat'ne *pœna affici.* In *hac huiusmodi,* Oporteat'ne *præmium dari.* Nunc *ad præmij quæ=stionem appositos locos exponemus.* Ratio *igitur præ=*

mij quatuor est in partes distributa, in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex casu considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, Si non fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, et, si quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob causam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit: aut num huiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo uenditet pretio: aut num, quo supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se præiudicium factum esse uideatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem postuletur; & quo & quanto quæque res præmio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur.

Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium postulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua sint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutem tali honore dignati sunt, non'ne de sua gloria, cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui præmiũ petet, facti sui amplificatio, et eorum, qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde cæteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum præmium postulatur, in quo, utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, consideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere; et impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet: contra autem, de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referẽda delibe retur: et se non pretium pro facto, sed honorẽ, ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uidetur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo

ex ſcripto & ſententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cum, quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quod ſcriptum duas pluresue res ſignificat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uaſorum argenteorum centum pondo uxori ſuæ ſic legauit: Hæres meus uxori meæ uaſorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, & pretioſe cælata petit à filio mater: ille ſe, quæ ipſe uellet, debere dicit. Primum, ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt non eſſe ambigue ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo uerbo uno pluribusue in ea ſententia, in qua is, qui dicet, accipiendum eſſe demonſtrabit. Deinde ex ſuperiore et ex inferiore ſcriptura docēdum id, quod quæratur, fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, & factis, dictis, animo, atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur. Deinde erit demonſtran=

dum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quàm id, quod nos accipimus; quòd illius rei neque administratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode transigi posse: ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream n̄e habeto: si habuerit, publica esto. *Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse.* Ac *diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta uideatur.* Id *fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse.* Deinde *si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur.* Permultum *autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisset: ut in hac causa, in qua de uasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse, ascribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret: eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis, quin hæres, quæ ipse uellet, daret.* Amentiæ *igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere,*

id ascribere, quo non ascripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam *ex his sententia scriptoris maxime perspicitur.* Deinde, *quo tempore scriptum sit, quærendum est, ut, quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur.* Post *ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandum sit, demonstrandum: & ex his si quid amplificationis dabitur, communibus utrunque locis uti oportebit.* Ex *scripto & sententia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur: alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem.* Scriptoris *autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodatur.* Semper *ad idem spectare, hoc modo:* Paterfamilias *cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit:* Si *mihi filius genitus fuerit unus, plures'ue, is mihi hæres esto.* Deinde *quæ assolent.* Postea, Si *filius ante moritur, quàm in tutelam suam uenerit, tu mihi, dicebat, secundus hæres esto.* Filius *non est natus. ambigunt agnati cum eo, qui est hæres, si filius ante, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit.* In *hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea sola demonstratur, qua fretus il=*

le, qui contra scriptum dicet, suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt: in quo non simplex uoluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat; sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, præstitueret, quia sumptum non dedit Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem & per imprudentiam, ut in rituli immolatione: & per uim, ut in naui rostrata: & per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quoddam uoluisse scriptor demonstretur: aut sic, ut in eiusmodi re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptum defendit, his locis plerunque omnibus, maiore autem parte semper poterit uti. Primum scriptoris collaudatione & loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod

uehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi neget: utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contradici nihil possit, sæpe id, quod scriptum est, recitando, sæpe cum scripto factum aduersarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controuersia; aut causa assumptiua inferetur, quamobrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud

ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is, qui ſcripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui, ne id facere poſſemus, indicium nobis reliquerit ſuæ uoluntatis: multa incommoda conſequi, ſi inſtituatur, ut à ſcripto recedatur. nam & eos, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id, quod ſcripſerint, ratum futurum: et eos, qui iudicent, certum, quod ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint. Quòd ſi uoluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe non aduerſarios à uoluntate eius ſtare. Nam multo propius accedere ad ſcriptoris uoluntatem eum, qui ex ipſius eam literis interpretetur, quàm illum qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ uoluntatis quaſi imaginem reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam afferet is, qui à ſententia ſtabit; primum erit contradicendum, quàm abſurdum non negare contra legem feciſſe, ſed, quare fecerit, cauſam aliquam inuenire. Deinde conuerſa omnia eſſe: ante ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eum, qui accuſaretur; cauſam proferre, quæ eum ad peccandum impuliſſet: nunc ipſum reum cauſam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in ſingulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam cauſam contra ſcriptum accipi conuenire. Deinde ſi in cæteris legibus conueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, ut in ea non oporteat. Poſtremo ſi in hac quoque lege oporteat, hanc quidem cauſam accipi minime oportere. Prima pars

his fere locis confirmabitur, scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam aduersarij proferant, si quidquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si quæ in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; & ostendere, causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere: ideo quòd, cum semel causa cõsideretur, nihil attineat eam èx lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. quod si sit institutum, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque quo pacto alijs improbare possint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquanque rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire

possint,

possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant; nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequenter operam reip. det, nisi quæ causa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passuri'ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porro, quid si ipsi uelint indices adscribere, passurus'ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuiuscemodi sit, in præsentia conseruari à iudicibus, post, si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magnopere quæreremus: neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus: nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius rei, qui peccarit, potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi ratio-

S

nibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur; ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quidquam in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si eò ueniat, causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. qui locus idcirco est huic necessarius, quòd semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa imprudentia est, eum, qui, contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget, omnibus partibus iustius & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam si nollent, necesse esset; hæc autem, etiam si necesse non esset, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causæ & rationes afferentur,

quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra *scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quamcunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet; de quibus ante dictum est.* Atque *hoc in loco, cum diutius commoratus fui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit; tum ex his locis fere contra aduersarios dicet, oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ causa constituta esse.* Scriptorem *ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: et ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, et uoluntatem interpretari.* Deinde *illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uero, quòd intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit.* Postea *quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc*

accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum'ne accusaretis? Atqui lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere; & id, quod nos fecerimus aut postulemus, quàm utile aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honesta aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his et huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset:

sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet: ideo quod si id, quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, non in uerbis consistere. Quàm indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu poscito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe

nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conueniunt, ideo quòd uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut, si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent inter se; ea maxime conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit. nam postrema quæque grauissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, necessarium: illud, quod permittitur, uoluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur. nam maxime conseruanda est ea, quæ diligentissime sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam sæpe ea, quæ uetat, quasi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, propius ad causam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram & sustentationem.

nam id, quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut ſua lex ipſo ſcripto uideatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo ſanctius & firmius id uideatur eſſe, quod apertius deſcriptum ſit. Deinde ſuæ legis ad ſcriptum ipſam ſententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, ut, ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem uideantur inter ſe. Poſtremo facere, ſi cauſa dabit facultatem, ut noſtra ratione utraque lex conſeruari uideatur, & aduerſariorum ratione altera ſit neceſſario negligenda. Locos autem communes, & quos ipſa cauſa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honeſtatis ampliſſimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione naſcitur cõtrouerſia, cum ex eo, quod uſpiam eſt, ad id, quod nuſquam ſcriptum eſt, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furioſus eſt, agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex, Paterfamilias uti ſuper familia pecuniaq; ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex, Si paterfamilias inteſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; eſto. Quidam iudicatus eſt parentem occidiſſe, & ſtatim, quòd effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt: os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, &

testes adducunt. hæredes, quos ipse iubet, scribunt: tabulæ obsignantur: de illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habueritne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, et huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quæratur, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur, rei, de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percontatione, qui fieri possit, ut, qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod

per similitudinem afferetur, et quo in loco illud, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur; ut non idem uideatur de utraque existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse pene, quod non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquanque rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia, uel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, peruenire: et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuscemodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio est, cum in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis et onera sunto, qui in naui remanserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, et eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, et manus ad se tendentem animaduerterunt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas uehementius iactare cœpit, us-

que adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus scapham annexam trahebat, naui, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic il*le naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus.* Sedatis *autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur.* Ille *autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus.* Nauim *cum onere horum trium suam quisque esse dicit.* Hic *omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia.* Nam *& relinquere nauem, et remanere in naui; denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quaeritur.* Iisdem *autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio, tractabitur.* Nunc *expositis ijs argumentationibus, quae in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprij tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati.* Nam *placet in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est partem quandam honestatis: in deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem & utilitatem: in demonstratiuo autem, honestatem.* Quare *in hoc quoque genere causae quaedam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quaedam separatius ad finem, quò re=*

ferri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuſcuiuſque conſtitutionis exemplum ſupponere non grauaremur, niſi illud uideremus, quemadmodum res obſcuræ dicendo fierent apertiores, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM *expetendarum tria genera ſunt. par item numerus uitandarum ex contraria parte. Nam eſt quiddam, quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus, uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim & naturam, ſed propter fructum atque utilitatem petendum: quod pecunia eſt. Eſt porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & ſua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ ſe gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ poſuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quæ ſunt, honeſta appellabuntur: quæ autem in ſecundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honeſtatis continent, & quia maior eſt uis honeſtatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: ſed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes ſint honeſtas & utilitas, uitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grandes ſunt attributæ, neceſſitudo, et affectio: quarum altera ex ui, altera ex re & perſonis conſi=*

deratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cum eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & utrarunque scientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum aliquid uidetur antequàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant, curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gra=

tia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis et iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpessio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in

libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continētia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, & à breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignauia, & iustitiæ iniustitia; uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima esse, absunt autem longissime: quod genus, fidentiæ contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & tamen uitium est. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentia: pertinacia, quæ perseuerantiæ finitima est: superstitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine. quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fructu quoque suo ducunt ad se: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est fre-

quens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quanquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solum, sunt qui propter se & utilitatem: quorum quid uerissime constituatur, alius locus erit considerandi. nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt, & quia partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore posita est, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quædam sunt, quæ, ut sic dicam, ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij: quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent ciuitates. Alia uero, quæ iam quiddam magis amplum, & minus necessarium conficiunt, ut urbis

egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. quibus rebus non illud solum conficitur, ut saluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ atque potentes sint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas & potentia. Incolumitas est, salutis tuta atque integra conseruatio. Potentia est, ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quambreuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis, tamen his susceptis difficultatibus complecti, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exemplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atque ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describebamus, necessitudinis: cui nulla ui resisti potest, quæ neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines

cessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori, possit ne fieri, quæstione considerabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenses se dedere Annibali: aliter autem, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. hoc inferius non item: propterea quòd, siue uelint Cassilinenses se dedere, siue famem perpeti, atque ita perire, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? prope dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam cum supplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire posimus. cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tum, adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen, ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quàm si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit con-

siderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponēda necessitudo sit, Necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, Necesse est, si incolumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, Necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut, quanquam præstet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna'ne causa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua

res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & grauissimam quanque causam uehementissime necessariam iudicemus. Affectio est, quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ sint, aut plerunque haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo, quo Vlysses transijt: et pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex ijs locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi est uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit contraria quoque, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrarijs rebus ha-

buerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione, prima ac maxima parte rhetoricæ, satis dictum uidetur. quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum; quæ restant, in reliquis dicemus.

M. TVLLII CICERONIS AD C. TREBATIVM TOPICA.

m AIORES nos res scribere ingressos C. Trebati, & ijs libris, quos breui tempore satis multos edidimus, digniores, è cursu ipso reuocauit uoluntas tua. cum enim mecum in Tusculano esses, & in bibliotheca separatim uterque nostrum ad suum studium libellos, quos uellet, euolueret, incidisti in Aristotelis Topica quædam, quæ sunt ab illo pluribus libris explicata. qua inscriptione commotus, continuo à me eorum librorum sententiam requisisti. Quam tibi cum exposuissem, disciplinam inueniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Aristotele inuenta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut omnia, sed tamen ut facile cernerem te ardere studio, mecum, ut tibi illa traderem, egisti. Cum autem ego te non tam uitandi laboris mei causa, quàm quòd interesse tua arbitrarer, uel ut eos per te ipse legeres, uel ut totam rationem à doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem: utrunque, ut à te audiebã, es expertus. sed à libris te obscuritas reiecit. rhetor autem ille magnus, ut opinor, Aristotelica se ignorare respondit. quod quidem minime sum admiratus, eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis, præter admodum paucos, ignoretur.

Quibus eo minus ignoscendum est, quòd non modo rebus ijs, quæ ab illo dictæ & inuentæ sunt, allici debuerunt; sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sæpius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi, meisq; multa sæpe cauisses, ueritus sum, ne, si ego grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus una, tu optimus es testis, quàm fuerim occupatus. Vt autem à te discessi in Græciam proficiscens, cum opera mea nec resp. nec amici uterentur, nec honeste inter arma uersari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret; ut ueni Veliam, tuaq; & tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. itaque hæc, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa nauigatione conscripsi, tibiq; ex itinere misi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

CVM omnis ratio diligens differendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi; utriusque princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quam Dialecticen appellant. Inueniendi uero artem, quæ Topice dicitur, quæ & ad usum potior erat, & ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem,

quoniam in utraque summa utilitas est, & utranque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quæ prior est, ordiemur. Vt igitur earum rerum, quæ abscondita sunt, demonstrato & notato loco facilis inuentio est: sic, cum peruestigare argumentum aliquod uolumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæ quasi sedes, è quibus argumenta promuntur. itaque licet definire, Locum esse argumenti sedem: Argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alij in eo ipso, de quo agitur, hærent: alij assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quæ absunt, longeq; disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quæ quasi inuolutum euoluit id, de quo quæritur. Eius argumenti talis est formula: Ius ciuile est, æquitas constituta ijs, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis est cognitio, utilis est ergo iuris ciuilis scientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque censu, neque uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber: neque est ulla earum rerum, non est igitur liber. Tum notatio, cum ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia assiduo uindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argu=

menta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex formula, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex caussis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ sunt ex uerbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis uerba sunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. hæc uerborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiuscemodi est argumentum: Si compascuus ager est, ius est compascere. À genere sic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quæ numerata domi relicta est, non esse legata. Forma enim à genere, quoad suum nomen retinet, nunquam seiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet. legata igitur uidetur. À forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata est à uiro, si ei uiro materfamilias esset, si ea in manum non conuenerat, nihil debetur. Genus est uxor: eius duæ formæ, una matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenerunt: altera earum, quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. À similitudine, hoc modo. Si ædes eæ corruerunt, uitium'ue fecerunt, quarum ususfructus legatus est, hæres restituere non debet,

nec reficere, non magis quàm seruum restituere, si is, cuius ususfructus legatus est, deperisset. A' *differentia*: Non, *si uxori uir legauit omne argentum, quod suum esset; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata sunt*. Multum *enim differt, in arca ne positum sit argentum, an in tabulis debeatur*. Ex *contrario autem sic*: Non *debet ea mulier, cui uir bonorum suorum usumfructum legauit, cellis uinarijs et oleariјs plenis relictis, putare id ad se pertinere. usus enim non abusus legatus est*. Ea *sunt inter se contraria*. Ab *adiunctis*: Si *ea mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto* Prætoris *secundum eas tabulas possessio dari: adiungitur enim, ut secundum seruorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio uideatur ex edicto dari*. Ab *antecedentibus autem, et consequentibus, et repugnantibus, hoc modo*: Ab *antecedentibus*, Si *uiri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuncium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet*. A' *consequentibus*: Si *mulier cum fuisset nupta cum eo, quicum connubium non esset, nuncium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet*. A' *repugnantibus*: Si *paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legauit à filio, neque à secundo hærede legauit, mortuo filio mulier usumfructum non amittet*. Quod *enim semel testamento alicui datum est, id ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest: repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere*. Ab *efficientibus causis, hoc modo*: Omnibus *est ius pa-*

rietem directum ad parietem communem adiungere, uel solidum, uel fornicatum. At si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare, quod fornix uitij fecerit. Non enim eius uitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis uitio, quod ita ædificatum est, ut suspendi non possit. Ab effectis rebus, hoc modo: cum mulier uiro in manum conuenit, omnia, quæ mulieris fuerunt, uiri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quæ sunt eiusmodi. Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut si in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore ualet, ualeat in maiore, licet idem exemplum conuertere. Item: Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par est: ut, quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur, et sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus: ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desiderat. Quæ autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id est artis expertes: ut si ita respondeas: Quoniam P. Scæuola id solum esse ambitus ædium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius, ædeis qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum tanquam elementis quibusdam significatio & demonstratio datur. Vtrum igitur hactenus satis est? tibi quidem tam acuto & tam

occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quàm te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quædam membra habet, ea quamsubtilissime persequamur, & primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quæ id, quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima: unum earum rerum, quæ sunt: alterum earum, quæ intelliguntur. Esse ea dico, quæ cerni tangiúe possunt, ut fundum, ædes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, cætera, quo ex genere quædam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quæ tangi demonstrariúe non possunt, cerni tamen animo atque intelligi possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quædam conformatio insignita & impressa in intelligentia, quam notionem uoco: ea sæpe in argumentando definitione explicanda sunt. Atque etiam definitiones aliæ sunt partitionũ, aliæ diuisionum. Partitionum, cum res ea, quæ proposita est, quasi in membra discerpitur: ut si quis ius ciuile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, æquitate consistat. Diuisionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, in-

ter quos ea iure ciuili fieri possunt. Sunt & alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur ueteres præcipiunt, cum sumpseris ea, quæ sunt ei rei, quam definire uelis, cum alijs communia, usque eò persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Vt hoc, Hæreditas est pecunia. commune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit: nondum est definitio: multis enim modis sine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res disiuncta uidebitur, ut sit explicata definitio, sic: Hæreditas est pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum est satis: adde, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta: confectum est. Itemq; ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. Hos fortasse satis est. Nihil enim uideo Scæuolam Pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atque hæc ratio ualet in utroque genere definitionum, siue id, quod est, siue id, quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem et diuisionum genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuisio-

ne formæ sunt, quas Græci ἰδέας uocant: nostri, si qui hæc forte tractant, species appellant: non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, specierum & speciebus dicere, & sæpe his casibus utendum est: at formis & formarum uelim. cum autem utroque uerbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis, quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita & ante percepta cuiusque formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur sunt eæ, in quas genus sine ullius prætermissione diuiditur: ut si quis ius in legem, morem, æquitatem diuidat. Formas qui putat idem esse quod partes, confundit artem: & similitudine quadam conturbatus non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores & poetæ per translationem uerbi ex similitudine cum quadam suauitate. sed ego à uestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse uultis, quærentibus ijs, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, quà fluctus eluderet. hoc est, quasi qui adolescentiam florem ætatis, senectutem occasum uitæ uelit definire. Translatione utens discedebat à uerbis proprijs rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua ui-

deamus. Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquas: ut si partiri uelis tutelas, inscienter facias, si ullam prætermittas: at si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est uitiosum in re infinita prætermittere aliquid. quod idem in diuisione uitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quæ cuique generi subijciantur. Partium distributio sæpe est infinitior, tanquam riuorum à fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quæstionis genere proposito, quot eius formæ sint, subiungitur absolute: at cum de ornamentis uerborum, sententiarumq́; præcipitur, quæ uocantur σχήματα, non fit idem. Res enim est infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem & diuisionem interesse. Quanquam enim uocabula prope idem ualere uideantur: tamen, quia res differebant, nomina rerum distare uoluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur: ea est autem, cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id est, uerbum ex uerbo, ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt uerba rerum notæ. itaque hoc idem Aristoteles σύμβολον appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quæritur, postliminium quid sit, non dico quæ sint postliminij. nam id caderet in diuisionem, quæ talis est: Postliminio redeunt hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ

fræna recipere ſolet. Sed cum ipſius poſtliminij uis quæritur, et uerbum ipſum notatur, in quo Seruius noſter, ut opinor, nihil putat eſſe notandum, niſi poſt, et liminium illud productionem eſſe uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, æditimo non plus ineſſe timum, quàm in meditullio tullium. Scæuola autem Publij filius iunctum putat eſſe uerbum, ut ſit in eo et poſt, et limen; ut, quæ à nobis alienata ſunt, cũ ad hoſtem peruenerint, et ex ſuo tanquam limine exierint; dein cum redierint poſt ad idem limen, poſtliminio uideantur rediſſe. Quo in genere etiam Mancini cauſa defendi poteſt, poſtliminio rediſſe; deditum non eſſe, quoniã non ſit receptus: nam neque deditionem, neque donationem ſine acceptione intelligi poſſe. Sequitur is locus, qui conſtat ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ ſunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes diſtributum. Cuius primus eſt locus ex coniugatione, quam Græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum eſt: ut, ſi aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba eſſent pluuia et pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuiſſet. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit neceſſe id uſque à capite arceſſere. ſæpe etiam citra licet, dummodo ſupra ſit quod ſumitur, quàm id ad quod ſumitur: ut aqua pluuia ultimo genere ea eſt, quæ de cœlo ueniens creſcit imbri: ſed propiore loco, in quo quaſi ius arcendi continetur, genus eſt, aqu a pluuia nocens: eius generis formæ, loci uitio et manu no=

cens: quarum altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur hæc argumentatio, quæ ex genere ſumitur, cum ex toto perſequare partes, hoc modò: Si dolus malus eſt, cum aliud agitur, aliud ſimulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri ſolet. Similitudo ſequitur, quæ late patet: ſed oratoribus & philoſophis magis, quàm nobis. Etſi enim omnes loci ſunt omnium diſputationum ad argumenta ſuppeditanda, tamen alijs diſputationibus abundantius occurrunt, alijs anguſtius. Itaque genera tibi nota ſint: ubi autem his utare, quæſtiones ipſæ te admonebunt. Sunt enim ſimilitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò uolunt, hoc modo: Si tutor fidem præſtare debet, ſi ſocius, ſi cui mandaris, ſi qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimum eſt uſus in ſermonibus Socrates. Alterum ſimilitudinis genus collatione ſumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum ſi in urbe de finibus controuerſia eſt, quia fines magis agrorum uidentur eſſe quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrum non poſsis: ſic, ſi aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum eſt, aquæ pluuiæ arcendæ adigere non poſsis arbitrum. Ex eodem ſimilitudinis loco etiam exempla ſumuntur, ut Craſſus in Curiana cauſa exemplis plurimis uſus eſt, agens de

eo, qui testamento sic hæredem instituisset, ut, si filius natus esset in decem mensibus, isq; mortuus prius quàm in suam tutelam uenisset, secundus hæres hæreditatem obtineret: quæ commemoratio exemplorum ualuit, eáq; uos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent uim: sed ea oratoria magis sunt, quàm uestra: quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum, eisdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, et in minimis quæstionibus argumenta ducuntur. Sequitur similitudinem differentia, rei maxime contraria superiori: sed est eiusdem dissimile & simile inuenire. eius generis hæc sunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore soluas; ita, quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte possis eodem modo soluere. Deinceps locus est, qui à contrario ducitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia & stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas,

ex quibus contrarijs argumenta talia existunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. hæc, quæ, ex eodem genere contraria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur στερητικά. Præpositio enim IN, priuat uerbum ea ui, quam haberet, si IN præpositum non fuisset: ut dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, & cætera generis eiusdem. quorum tractatio est eadem, quæ superiorum: quæ aduersa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, uelut ea, quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplum; multa, pauca; longum, breue; maius, minus: Sunt etiam ualde contraria alia, quæ appellantur negantia. ea ἀποφατικά Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc est, illud non est. quid enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quærendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent, si statuissemus ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet: cum quæritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem inquibat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quærere-

tur. Tu tamen patiere nullum à me artis institutæ locum præteriri, ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uideare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbræ, & si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, si qua alia signa conturbationis & conscientiæ: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraq; quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eueniunt, consequentia autem semper. ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim antecedit quanque rem, id cohæret cum re necessario: & quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohærere nunquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri: est autem pecunia signata argentum, legata igitur. an illo modo? Si numerata pe-

cunia non est legata, non est numerata pecunia argentum: est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo: Non et *legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia est.* Appellant autem *dialectici eam conclusionem argumenti, in qua cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum.* Cum id, *quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum sit; secundus appellatur concludendi modus.* Cum *autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primum sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit; is tertius appellatur conclusionis modus.* Ex *hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi* Enthymemata *appellant: non quòd omnis sententia proprio nomine* Enthymema *dicatur: sed ut* Homerus *propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud* Græcos *suum; sic, cum omnis sententia* Enthymema *dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur, acutissima, sola proprie nomen commune possidet.* Eius *generis hæc sunt:*

Hunc *metuere, alterum in metu non ponere:*
Eam*, quam nihil accusas, damnas:*
Bene *quam meritam esse autumas, dicis male mereri.*
Id*, quod scis, prodest: nihil id, quod nescis, obest.*

Hoc *differendi genus attingit omnino uestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnanti-*

bus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq; aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt, quòd in disiunctione plus uno uerum esse non potest. Atque ex ijs conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deindè addunt coniunctionum negantiam, sic: Non & hoc est, & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est fere tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariæ. Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur: deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, & quidem ex iure ciuili: sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod ui sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit, ut ignis accendit: Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut si quis æs causam statuæ uelit dicere, quòd sine eo non possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodam modo, ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, & cætera generis eiusdem: alia autem præcursionem quandam adhibent ad effi-

ciendum, & quædam afferunt per se adiuuantia, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex æternitate pendentium, fatum à Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane efficiant nulla re adiuuante; aliæ, quæ adiuuari uelint: ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat nec ne sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas; necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet uim efficiendi necessariam, errorem afferre non fere solet: hoc autem, sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim, si sine parentibus filij esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter est separãdum. Illud enim est tanquam,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

nisi enim cecidissent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis necessaria. At cum in Aiacis nauim crispisulcans igneum fulmen iniectum est; inflammatur nauis necessario. Atque etiam est causarum dissimilitudo; quòd aliæ sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine uoluntate, sine opinione suum quasi opus

efficiant, uelut omne intereat, quod ortum est. aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut si quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito irascatur. Natura, ut uitium in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prospere nauiget. nihil horum sine causa, nec quidquam omnino, sed huiusmodi causæ non necessariæ. Omnium autem causarum in alijs inest constantia, in alijs non inest. In natura & in arte constantia est, in cæteris nulla. Sed tamen earum causarum, quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicuæ sunt, quæ appetitionem animi, iudiciumq; tangunt. Latent, quæ subiectæ sunt fortunæ. cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ, euentus obscura causa, quæ latenter efficit. Efficitur etiam, ut ea, quæ fiunt, partim sint ignorata, partim uoluntaria: Ignorata, quæ necessitate effecta sunt: Voluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortuna, uel ignorata, uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quàm iecit. Cadunt enim in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi, quæ quanquam sint uoluntariæ (obiurgatione enim & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea, quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata uideantur. Toto igi-

tur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorum, uel philosophorum magna argumentorum suppetit copia: in uestris autem, si non uberior, at fortasse subtilior. priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorum mihi uidentur esse prudentia. nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugien tibus hastas ministrant. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus, ex fide bona, est additum; ubi uero etiam, ut inter bonos bene agier oportet; in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est, Quid æquius, melius, parati esse debent. illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum bonum, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum, qui mandasset, eum'ue, cui man datum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa effectum indicat, sic, quod effectum est, quæ fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poetis, sæpe etiam philosophis, sed ijs, qui ornate & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re sit futurum. causarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum supra posi

tum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe & late peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt, ijs, quæ propter aliud: & ut innata atque insita, assumptis & aduentitijs: integra, contaminatis: iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis: necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs, quibus facile carere possis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uoluntaria, necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificiosa, non artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa grauior, quàm non efficiens: quæ se ipsis contenta sunt, meliora, quàm quæ egent alijs: quæ in nostra, quàm quæ in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quæ eripi non possunt, ijs, quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi. principum commoda maiora, quàm reliquorum, itemq; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora quæ ijs sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem ha-

bet, nec submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt, quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita fere concluduntur: Si, consilio iuuare ciues et auxilio, æqua in laude ponendum est, pari gloria debent esse ij qui consulunt, & ij qui defendunt: at quod primum est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium, nulla præterea sedes argumenti quærenda sit. Sed quoniam ita à principio diuisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, hærere, de quibus satis est dictum; alios assumi extrinsecus; de his pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent, sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. neque enim tu is es, quem nihil nisi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint uentura, detur opera, ut quamplurimum ijs, quos recta studia delectant, prodesse possimus. Hæc ergo argumentatio quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimoniũ autem nunc dicimus, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendum fidem. Persona autem non qualiscunque testimonij pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur. sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in uirtute inest maxime. In tempore

autem multa sunt, quæ afferant auctoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non nunquam rerum fortuitarum. Nam *& ingeniosos, et opulentos, et ætatis spatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortasse: sed uulgi opinio mutari uix potest, ad eamq; omnia dirigunt & qui iudicant, et qui existimant.* Qui *enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa uirtute uidentur excellere.* Sed *reliquis quoque rebus, quas modo enumeraui, quanquam in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur, magna enim est uis ad persuadendum scientiæ; aut usus; plerunque enim creditur ijs, qui experti sunt.* Facit *etiã necessitas fidem, quæ cum à corporibus, tum ab animis nascitur.* Nam *et uerberibus, tormentis, igni fatigati quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere: et quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis uim habent, afferunt auctoritatem & fidem.* Cuius *generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania.* Nam *et pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: et per somnum, uinum, insaniam multa sæpe patefacta sunt.* Multi *etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut* Staleno *nuper accidit: qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. huic simile quiddam de* Lacedæmonio Pausania *accepimus.* Concursio *autem fortuitorum*

talis est, ut si interuentum est casu, cum aut agere-tur aliquid, quod proferendum non esset, aut dice-retur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem con-iecta suspicionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam ge-neris est fama uulgi quoddam multitudinis testimo-nium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea biperti-ta sunt. Ex quibus alterum natura ualet, alterum industria. Deorum enim uirtus natura excellit, ho-minum autem industria. Diuina hæc fere sunt te-stimonia: Primum orationis: oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quòd inest in his deorum oratio. De-inde rerum, in quibus insunt quasi opera diuina quæ-dam. Primum ipse mundus, eiusq; omnis ordo et or-natus: deinceps aerei uolatus auium atque cantus: deinde eiusdem aeris sonitus & ardores: multarumq; rerum in terra portenta, atque etiam per exta in-uenta præsensio. A` dormientibus quoque multa si-gnificata uisis: quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. Opinio autem est, non modo eos uirtutem habere, qui habeant, sed eos etiam, qui habere uideantur. itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina præditos uident, quorumq; uitam constantem & probatam, ut Catonis, Lælij, Scipionis, aliorumq; plurium, rentur eos esse quales se ipsi udint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in rep. uersantur, sed & oratores, & philosophos, & poetas, & historicos, ex quorum & dictis & scriptis sæpe auctoritas pe-

titur ad faciendam fidem. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnes locos incidere in omnem quæstionem, & quibusdam quæstionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quæstionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est, quod ὑπόθεσιν Græci, nos causam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causæ est. Sed omnis quæstio earum aliqua de re est, quibus causæ continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quæstionum autem, quacunque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt eæ, quarum finis est scientia: ut si quæratur, à naturáne ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum & pactione. Actionis autem huiusmodi exempla sunt: Sit'ne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quæstiones tripertitæ sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris & iniuriæ distinctione explicatur. Coniecturæ ratio in quatuor partes distributa est. Quarum una est, cum quæritur, sit'ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quæ id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei

quæritur, ſit, nec ne ſit: Ecquidnam honeſtum ſit, ecquid æquum: re uera, aut hæc tantum opinione ſint: Vnde autem ſit ortum, ut cum quæritur, natura an doctrina poſſit effici uirtus. Cauſa autem efficiens ſic, ut cum quæritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione ſic: Poſſit'ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid ſit quæritur, notio explicanda eſt, et proprietas & diuiſio & partitio. hæc enim ſunt definitioni attributa. additur etiam deſcriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant. Notio ſic quæritur, ſit'ne id æquum, quod ei, qui plus poteſt, utile eſt. Proprietas ſic: In hominem'ne ſolum cadat, an etiam in belluas ægritudo. Diuiſio & eodem pacto partitio, ſic: Tria'ne genera bonorum ſint. Deſcriptio, Qualis ſit auarus, qualis aſſentator, cæteraq; eiuſdem generis, in quibus natura & uita deſcribitur. Cum autem quæritur, quale quid ſit, aut ſimpliciter quæritur, aut comparate. Simpliciter, Expetenda'ne ſit gloria: Comparate, Præponenda'ne ſit diuitijs gloria. Simplicium tria genera ſunt, de expetendo fugiendoq;, de æquo & iniquo, de honeſto et turpi: Comparationum autem duo, unum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De expetendo et fugiendo, huiuſmodi: Si expetendæ diuitiæ, ſi fugienda paupertas. De æquo & iniquo: Aequum'ne ſit ulciſci à quocunque iniuriam acceperis. De honeſto et turpi: Honeſtum'ne ſit pro patria mori. Ex altero autem genere, quod erat bipartitum, unum eſt de eodem & alio: ut ſi quæratur, quid interſit inter amicum & aſſentato=

rem, regem & tyrannum. Alterum, de maiore & minore: ut si quæratur, eloquentiáne pluris sit, an iuris ciuilis scientia. De *cognitionis quæstionibus hactenus. Actionis reliquæ sunt: quarum duo sunt genera, unum ad officium, alterum ad motum animi gignendum, uel sedandum, planéue tollendum. Ad officium sic, ut cum quæritur suscipiendíne sint liberi.* Ad *mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam, et ad laudem: quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationesq; flebiles, rursusq; oratio cum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abstergens.* Hæc *cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.* Loci *autem, qui ad quasque quæstiones accommodati sunt, deinceps est uidendum:* Omnes *quidem illi, quos supra diximus, ad plerasque sunt: sed alij ad alias, ut dixi, aptiores.* Ad *coniecturam igitur maxime apta, quæ ex causis; quæ ex effectis, quæ ex coniunctis sumi possunt.* Ad *definitionem autem pertinet ratio & scientia definiendi.* Atque *huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem & altero diximus: quod genus, forma quædam definitionis est:* Si *enim quæratur, idémne sit pertinacia & perseuerantia; definitionibus iudicandum est.* Loci *autem conuenient in eius generis quæstionem consequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus ijs, qui sumuntur ex causis et effectis.* Nam *si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut*

si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si huic rei, hæc illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quouis horum id, de quo quæritur, idem'ne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertium genus quæstionis, in quo, quale sit, quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoq; quæritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi aut corporis, aut externa, uel commoda uel incommoda. Itemq; cum de honesto turpiq; quæritur, ad animi bona uel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de æquo & iniquo disseritur, æquitatis loci colliguntur: hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autem æquitatis tripertita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse, una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt. pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam iudicij finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas: cuius eæ partes, quæ modo expositæ rerum expetendarum.

rum. Laudationis finis, honestas, de qua item est ante dictum. Sed definitæ quæstiones à suis quæque locis quasi proprijs instituuntur in accusationem defensionemq; partitæ. In quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum: aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse factum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarum propria argumenta ex ijs sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratorijs explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quæ Græce στάσις dicitur, Latine appelletur status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus ijdem existunt status. Nam & negantur sæpe ea futura, quæ ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possint, aut sine summa difficultate non possint. in qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deq; ijs rebus, quæ his sunt contrariæ; incurrunt status aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Sed quæ ex statu contentio effi-

citur, eam Græci κρινόμενον uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, hæc continentia uocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmius in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem & testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, sed appellantur legitimæ disceptationes. Tum enim defenditur, non id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum sit, ut duæ differentes sententiæ accipi possint. Tum opponitur scripto uoluntas scriptoris; ut quæratur, uerba'ne plus, an sententia ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quæ controuersiam in omni scripto facere possunt; ambiguum, discrepantia scripti & uoluntatis, scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quàm in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quæ ex scripto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec solum perpetuæ actiones, sed etiam partes orationis ijsdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim communibus: ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut dociles, ut attenti sint qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemq; narrationes, ut ad suos fines spectent, id est, ut planæ sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut moratæ, ut cum dignitate. quæ quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narran-

di. Quæ autem consequitur narrationem fides; ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime ualeant, dictum est in ijs, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem & alia quædam habet, & maxime amplificationem: cuius effectus is debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur; & si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle senseram, cumulate satisfactum esse debet uoluntati tuæ. nam ne præterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quàm à te desiderata erant, sum complexus: feciq; quod sæpe liberales uenditores solent, ut, cum ædes fundum'ue uendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte, & loco positum esse uideatur. sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam uoluimus non debita accedere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CICERO FILIVS.

STVDEO, *mi pater*, Latine *ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi* Græce *tradidisti, si modo tibi est otium, & si uis*. C. Pater. An *est, mi* Cicero, *quod ego malim, quàm te quamdoctissimum esse?* Otium *autem primum est summum, quoniam aliquando* Roma *exeundi potestas data est: deinde ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter*. C. Filius. Vis'*ne igitur, ut tu me* Græce *soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem de rebus* Latine *interrogem?* C. P. Sane, *si placet. sic enim & ego te meminisse intelligam, quæ accepisti: et tu ordine audies, quæ requiris*. C. F. Quot *in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi?* C. P. In *tres*. C. F. Cedo *quas?* C. P. Primum *in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem*. C. F. *in quo est ipsa uis?* C. P. In *rebus & uerbis. sed & res et uerba inuenienda sunt & collocanda*. Proprie *autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur*. Collocare *autem, etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur*. Vox, *motus, uultus, atque omnis actio eloquendi comes est, earumq; omnium custos est memoria*. C. F. Quid, *orationis quot sunt partes?* C. P. Quatuor. Earum *duæ*

ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio: Ad impellendos animos duæ, principium & peroratio. C. F. *Quid, quæstio quasnam habet partes?* C. P. *Infinitam, quam consultationem appello; & definitam, quam causam nomino.*

C. F. QVONIAM *igitur primum est inuenire oratoris, quid quæret?* C. P. *Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat.* C. F. *Quibus rebus fides fit?* C. P. *Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in reipsa insitis, aut assumptis.* C. F. *Quos uocas locos?* C. P. *Eos, in quibus latent argumenta.* C. F. *Quid est argumentum?* C. P. *Probabile inuentum ad faciendam fidem.* C. F. *Quo modo igitur duo genera ista diuidis?* C. P. *Quæ sine arte putātur, ea remota appello, ut testimonia.* C. F. *Quid insita?* C. P. *Quæ inhærent in ipsa re.* C. F. *Et testimoniorum quæ sunt genera?* C. P. *Diuinum & humanum: diuinum, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, et responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorum: humanum, quod spectatur ex auctoritate, et ex uoluntate, et ex oratione aut libera, aut expressa: in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quæsita.* C. F. *Quæ sunt, quæ dicis insita?* C. P. *Quæ infixa sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex iis rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Et ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi. Ex iis autem rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo*

quæritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex caussis, alia ex affectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrarium, ut ea quæ sunt ipsi, contrario ue eius aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea: aut ea, quæ sunt quasi coniuncta; aut ea, quæ sunt quasi pugnantia inter se: aut earum rerum, de quibus agitur, causæ: aut caussarum euentus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium generum'ue partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit; in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur. C. F. Omnibus'ne igitur ex his locis argumenta sumemus? C. P. Immo uero scrutabimur, & quæremus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia semper reijciamus, nonnunquam etiam communia prætermittamus, & non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, uolo audire de motu. C. P. Loco tu quidem quæris; sed planius, quod uis, explicabitur, cum ad orationis ipsius, quæstionumq; rationem uenero. C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inueneris, collocare. Cuius in infinita quæstione ordo est idem fere, quem exposui, locorum. In definita autem adhibenda sunt illa etiam, quæ ad motus animorum pertinent. C. F. Quo modo igitur ista explicas? C. P.

redundant.

Habeo communia præcepta fidem faciendi & commouendi: quoniam fides est firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem. tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum. Omnem collocationem ad finem accõmodo quæstionis. nam est in proposito finis, fides; in causa & fides & motus. quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. C. F. *Quid habes igitur de causa dicere?* C. P. *Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est rei sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex; aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quæ, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen.* C. F. *Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator?* C. P. *Delectationem in exornatione; in iudicio aut sæuitiam, aut clementiam iudicis; in suasione autem aut spem, aut reformidationem deliberantis.* C. F. *Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum?* C. P. *Vt rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem.* C. F. *Quonam tandem modo?* C. P. *Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones; aut à minoribus ad maiora ascendimus; aut à maioribus ad minora delabimur; aut hæc inæquabili uarietate distinguimns, cum parua magnis,*

simplicia coniunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus: quæ in exornationem cadunt omnia. C. F. Quid? in deliberatione quid spectas? C. P. Principia uel non longa, uel sæpe nulla. sunt enim ad audiendum, qui deliberant, sua causa parati. nec multum sane sæpe narrandum est. est enim narratio præteritarum rerum, aut præsentium: suasio autem, futurarum. Quare ad fidem & ad motum adhibenda est omnis oratio. C. F. Quid, in iudicijs quæ est collocatio? C. P. Non eadem accusatoris, & rei: quòd accusator rerum ordinem persequitur, & singula argumenta quasi hasta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimonijs, accuratiusq; in singulis commoratur; perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione, paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, et uehementius in perorando. est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum est contra reo? C. P. Omnia longe secus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, si totæ sunt molestæ. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendæ. C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere possumus? C. P. Non sane. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti et prouido: et, quod respuunt, immutandum est. C. F. Expone deinceps, quæ ipsius orationis, uerborumq; præ=

cepta sunt. C. P. *Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum, alterum uersum atque mutatum. Prima uis est in simplicibus uerbis, in coniunctis secunda. Simplicia inuenienda sunt, coniuncta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta: Natiua ea, quæ significata sunt sensu: Reperta, quæ ex his facta sunt, & nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam est hæc distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leniora, & quodam modo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodam modo: qualia sunt ea, quæ transferuntur aut immutantur; aut ea, quibus tanquam abutimur: aut ea, quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius, quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus.* C. F. *Habeo de simplicibus uerbis: nunc de coniunctione quæro.* C. P. *Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, uituperandum est. Communia autem simplicium coniunctorumq; sunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue.*

Dilucidum fit usitatis uerbis ; proprijs , dispositis , aut circunscriptione conclusa , aut intermissione , aut concisione uerborum : Obscurum autem aut longitudine , aut contractione orationis , aut ambiguitate , aut inflexione atque immutatione uerborum : Breuitas autem conficitur simplicibus uerbis , semel unaquaque re dicenda , nulli rei , nisi ut dilucide dicas , seruiendo . Probabile autem genus est orationis , si non nimis est comptum atque expolitum ; si est auctoritas et pondus in uerbis ; si sententiæ uel graues , uel aptæ opinionibus hominum & moribus . Illustris autem oratio est , si & uerba grauitate delecta ponuntur , ac translata , & superlata , & ad nomen adiuncta , et duplicata, et idem significantia, atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia . est enim hæc pars orationis , quæ rem constituat pene ante oculos . is enim maxime sensus attingitur : sed cæteri tamen , & maxime mens ipsa moueri potest . Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida , cadunt in hanc illustrem omnia . est enim plus aliquanto illustre , quàm illud dilucidum. altero fit, ut intelligamus ; altero uero , ut uidere uideamur . Suaue autem genus erit dicendi , primum elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium ; deinde coniunctione, quæ neque asperos habeat concursus , neque disiunctos atque hiantes ; et sit circunscripta non longo anfractu , sed ad spiritum uocis apto ; habeatq; similitudinem æqualitatemq; uerborum : tum ex contrarijs sumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus respondeant ; relataq; ad idem uerborum , & geminata atque duplicata , uel

etiam sæpius iterata ponatur; constructioq́; uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suauis oratio, cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid est admirabile; maximeq́; mouet ea, quæ motum aliquem animi miscet, oratio, quæq́; significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius, ex animo humano ac liberali; aut inflexione sermonis, cum, aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idq́; comitate fieri magis, quàm uanitate. Sed multa sunt suauitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conuersa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum: quæ simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum uerbum in plura uerba diducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur; aut assumpta uerba remouentur; aut in circuitus diriguntur; aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus retroq́; dicatur, deinde idem intercise atque permiste.

Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime est. facit enim & dilucidam orationem, et illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu: quæ plurimum ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusq; uim ac uarietatem subsequentur. C. F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodam modo, & in dissimili genere persimilis. nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, et in his imagines ut literas collocat.

C. F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse eius partes: quarum prima et postrema ad motum animi ualet: is enim initijs est & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quanquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. est enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc commouendi. C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam, & à principijs primum or=

diar. Quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei: contrarijs rebus in aduersarios conferendis, & cum ijs, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa, aut spe significanda: et, si in nos aliquod odium offensio ue col locata sit, tollenda ea minuendá ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, et attente, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, & quid agatur intelligit, si cõplectare à principio genus, naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium, nec memo riam multitudine: quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum ali quod, et maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tẽpus apte, ne dere linquamus: et quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta trans-

ferri. C. F. Quid, in narratione quæ tandem conseruanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. nam ut dilucide probabiliterq; narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suauitatem. ergò ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eáq; sæpissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabuntur, consentient; si cuiusque facti & euenti causa ponetur; si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitatis memoria, si orationis ueritas, et uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C. F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita est: quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controuersiam uenit, id aut sit nec ne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in pri o coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C. F.

Teneo istam distributionem. nunc coniecturæ locos quæro. C. P. In uerisimilibus et in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat: ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum negotiorumq; naturis. In personis naturæ primum spectantur, ualetudinis, figuræ, uirium, ætatis, marium, fœminarum: atque hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia. Atque hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitiæ, libertas, et ea, quæ sunt his contraria. In locis autem et illa naturalia, maritimi an remoti à mari, plani an montuosi, lenes an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coædificati an uasti, obscuri an rerum gestarum uestigijs nobilitati, consecrati an profani. In temporibus autem, præsentia, & præterita, & futura cernuntur: in his ipsis, uetusta, recentia, instantia paulo post, aut aliquanto futura. Insunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturam notant, ut hiems, uer, æstas, autumnus: aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, ho=

ra, tempestas, quæ sunt naturalia. Fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ. Iam facta, & euentus aut consilij sunt, aut imprudentiæ: quæ est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu, cum aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum & malarum tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiæ, ad argumentum subiectæ, perlustrandæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, & eorum aliquid, quod sensu percipi possit, etiam si præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere, partim, etiam si uidentur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coaceruata, proficiunt. Atque in his uerisimilibus insunt nonnunquam etiam certæ rerum et propriæ notæ. Maximam antem facit fidem ad similitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnunquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet. C. F. Quid, definitionis quæ ratio est, et quæ uia? C. P. Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam communium

frequentia,

frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat: sed quoniam de proprijs oritur plerunque magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, et enumeratio uocabuli ac nominis. C. F. *Sunt exposita iam ferè ea, quæ de facto, quæq; de facti appellatione quæruntur. Nempe igitur ea restant, quæ, cum factum constet & nomen, qualia sunt, uocatur in dubium.* C. F. *Est ita ut dicis.* C. F. *Quæ sunt igitur in eo genere partes?* C. P. *Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Nam quæ motu animi & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia, iure, et rectène actum sit, quæri solet: quorũ disputatio ex locorum descriptione sumenda est* C. F. *Agesis ergo, quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo.* C. P. *Aut totum est negandum, quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis dicere: aut redarguenda ea, quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex ijs, quæ sumpserint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula: sic uniuersa frangentur. Commemoranda sunt*

etiam exempla, quibus ſimili in diſputatione creditum non ſit: conquerenda conditio communis periculi, ſi ingenijs hominum criminoſorum ſit expoſita uita innocentiũ. C. F. Quoniam, unde inueniuntur quæ ad fidem pertinẽt, habeo; quemadmodum in dicendo ſingula tractentur, expecto. C. P. Argumentationẽ quærere uideris, quæ eſt argumenti explicatio: quæ ſumpta ex ijs locis, qui ſunt expoſiti, conficienda et diſtinguenda dilucide eſt. C. F. Plane iſtuc ipſum deſidero. C. P. Eſt ergo, ut ſupra dictum eſt, explicatio argumenti argumentatio: ſed ea conficitur, cum ſumpſeris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubium, aut minus probabile per ſe uidetur. Argumentandi autem duo ſunt genera: quorum alterum ad fidẽ directo ſpectat; alterum ſe inflectit ad motum. Dirigitur, cũ propoſuit aliquid quod probaret, ſumpſitq́; ea, quibus uteretur; atque his confirmatis, ad propoſitum ſe ſe retulit, atque concluſit. Illa autem altera argumentatio quaſi retro et contra prius ſumit quæ uult, eaq́; confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. Eſt autem illa uarietas in argumẽtando, et non iniucunda diſtinctio: ut cum interrogamus noſmet ipſos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus: quæ ſunt cum alijs compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus, non ſemper à propoſito ordientes: et ſi non omnia confirmando diſputabimus, breuiterq́; interdum, quæ erunt ſatis aperta, ponemus: quodq́; ex his efficiẽtur, ſi id apertum ſit, non habebimus neceſſe ſemper conclude=

re. C. F. Quid illa, quæ ſine arte appellantur, quæ iandudum aſſumpta dixiſti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent, nec eo dicuntur ſine arte, quòd ita ſunt, ſed quòd ea non parit oratoris ars, ſed foris ad ſe delata, tamen arte tractat, et maxime in teſtibus. nam de toto genere teſtiũ, quàm id ſit infirmum, ſæpe dicendum eſt, et argumenta rerum eſſe propria, teſtimonia uoluntatum: utendumq; eſt exemplis, quibus teſtibus creditum non ſit: et de ſingulis teſtibus, ſi natura uani, ſi leues, ſi cum ignominia, ſi ſpe, ſi metu, ſi iracundia, ſi miſericordia impulſi, ſi præmio, ſi gratia adducti, comparandiq; ſuperiore cum auctoritate teſtium, quibus tamen creditum non ſit. Sæpe etiam quæſtionibus reſiſtendum eſt, et quòd dolorem fugientes multi in tormentis ementiti perſæpe ſunt, moriq; maluerunt falſum fatendo, quàm inficiando dolere. Multi etiam ſuam uitam neglexerunt, ut eos, qui his chariores, quàm ipſi ſibi eſſent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut conſuetudine dolendi, aut metu ſupplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti ſunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda ſunt. Neque eſt obſcurum, quin, quoniam in utraque parte ſunt exempla, et item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria ſint ſumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in teſtibus et in quæſtionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta ſunt, ſi aut ambigue, aut inconſtanter, aut incredibiliter dicta ſunt, aut etiam aliter ab alio dicta, ſubtiliter reprehenduntur. C. F. Extrema tibi pars reſtat orationis, quæ poſita in

perorando est: de qua sane uelim audire. C. P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas partes, amplificationem, et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando; et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio, grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem. ea et uerborum genere conficitur, et rerum. Verba ponenda sunt, quæ uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, in primisq; translata, nec in singulis uerbis, sed in continentibus soluta, quæ dicuntur sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, et ea quæ ascendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora, omninoq; semper quasi naturalis, & non explanata oratio, sed grauibus referta uerbis ad augendum accommodatior. Hæc igitur uerbis: quibus actio uocis, uultus, & gestus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata est. Sed & in uerbis, & in actione causa erit tenenda, & pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt, quàm causa; diligenter fere, quid quenque deceat, iudicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus illa, quæ dicta sunt ad fidem: maximeq; definitiones ualent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, et dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio: & causæ, & ea quæ sunt de causis orta, maximeq; similitudi-

nes & exempla: ficta etiam personæ, muta denique loquantur: omninóq; ea sunt adhibenda, si causa patitur, quæ magna habentur: quorum est duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia usu: Natura, ut cœlestia, ut diuina, ut ea quorum obscuræ causæ, ut in terris mundóq; admirabilia quæ sunt: ex quibus similibusq;, si attendas, ad augendum permulta suppetunt. Vsu, quæ uidentur hominibus aut prodesse aut obesse uehementius: quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honestate, ut uirtutum, maximéq; earum, quæ ad communionem hominum et liberalitatem ualent. Ex ijs & cohortationes sumuntur ad ea retinenda, & in eos, à quibus ea uiolata sunt, odia incitantur, & miseratio nascitur. Proprius locus augendi in ijs rebus aut amissis, aut amittendi periculo. nihil est enim tam miserabile, quàm ex beato miser. Et hoc totum quidem moueat, si bona ex fortuna quis cadat: et, à quorum charitate diuellatur, quæ amittat aut amiserit, in quibus malis sit, futurusúe sit, exprimatur breuiter. Cito enim arescit lacryma, præsertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est: minuta est enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam est iudicij, quo quaque in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quæ ad delectationem exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere possunt expectationem, admirationem, uolupta-

tem. In cohortationibus autem bonorum ac malorum enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudicijs accusatori fere, quæ ad iracundiam; reo plerunque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori non sæpe, accusatori sæpius, quàm reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis; aut, frequentatis firmamentis orationis, et breuiter expositis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quòd ponenda sunt contraria: quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoriæ suscepta, uideatur esse puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breui singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

C. F. QVONIAM & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti quæstionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, quæstionum genera: quorum alterum, finitum temporibus & personis, causam appello: alterum infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam. Inest enim infinitum in definito, et ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo: cognitionis alterum: eius scientia est finis, ut, ueri ne sint sensus: alterum actionis, quod refer=

tur ad efficiendum quid, ut si quæratur quibus officijs amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit nec ne, quid sit, quale sit. sit nec ne, ut ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sit ne ius id quod maiori parti sit utile. Quale autem sit, iuste uiuere sit nec ne utile. Actionis autem duo sunt genera: unum, ad persequendum aliquid, aut declinandum; ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quo modo inuidia uitetur: alterum, quod ad aliquod commodum usumq; refertur: ut quemadmodum sit resp. administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit nec ne, aut fuerit futurum'ue sit, quæritur; unum genus est quæstionis, possit ne aliquid effici; ut, cum quæritur, ecquisnam perfecte sapiens esse possit: alterum, quemadmodum quidque fiat: ut quonam pacto uirtus pariatur, natura'ne, an ratione, an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus, ut in obscuris naturalibusq; quæstionibus, causæ rationesq; rerum explicantur. Illius autem generis, in quo, quid sit id de quo agitur, quæritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia & perseuerantia: in altero autem descriptio generis alicuius, & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, in quo, quale sit, quæritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut Honestum'ne sit pro amico periculum aut inuidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sit'ne utile in rep. administranda uersari. De æquitate

uero sic: ut, Sit'ne æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quæritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quæritur quid honestum sit, quid utile, qnid æquum; sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius, atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimum: cuius generis illa sunt, quæ præstantissima sit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis, cuius alterum est præcipiẽdi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi sint parentes. Alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione sæpe faciendum est, uel gignendos, uel concitãdos. Atque fere hæc est partitio consultationum. C. F. Cognoui: sed, quæ ratio est in his inueniendi et disponendi, requiro. C. P. Quid? tu aliam'ne censes, & non eandem esse quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, et ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ est exposita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur: quod cum la=

tum genus esse potest, saneq; uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum uitiorumq; uersetur. Reliquum autem *genus causarum aut in prouisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione uersatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij.* Ex *qua partitione tria genera causarum extiterunt, unum, quod à meliori parte laudationis est appellatum; deliberationis alterum, tertium iudiciorum. quamobrem de primo primum, si placet, disputemus.* C. F. *Mihi uero placet.* C. P. *Ac laudandi, uituperandiq; rationes, quæ non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuendum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar & laudandi & uituperandi.* Omnia *enim sunt profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute sunt: et quæ cum uitijs, uituperanda.* Quamobrem *finis alterius est honestas, alterius turpitudo.* Conficitur *autem genus hoc dictionis narrandis exponendisq; factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam, accõmodatæ. non enim dubia firmantur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. quamobrem ex ijs, quæ ante dicta sunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur.* Et *quoniam in his causis omnis ratio fere ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione singulorum uerborum insignibus, quæ habent pluri-*

mum suauitatis: id est, ut factis uerbis, aut uetustis, aut translatis frequenter utamur, & in ipsa constructione uerborum ut paria paribus, et similia similibus sæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunscripta numerose non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quasi quodam uerborum modo. Adhibendaq; frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ admirabilia, nec opinata, siue significata monstris, prodigijs, & oraculis, siue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidisse diuina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, et improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona malá ue uersantur, externis, corporis, & animi: prima sunt externa, quæ ducuntur á genere: quo breuiter modiceq; laudato, aut, si erit infame, prætermisso; si humile, uel præterito, uel ad augendá eius, quem laudas, gloriam tacto; deinceps, si res patiatur, de fortunis erit & facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis: in quibus quidem, quæ uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex est: aut enim temporum seruandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus uirtutum atque uitiorum latissime patens, ex multis et uarijs disputationibus nunc in quandam angustam & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex. Aut enim scientia cernitur uirtus, aut actione. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; gra-

uissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis ciuilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, et in communes distributa est; duobusq; modis in rebus commodis discernitur, et ea, quæ absunt, non expetendo, et ab ijs, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. nam quæ uenientibus malis obstat, fortitudo: quæ, quod iam adest, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cuius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod est eius generis, graue, insedatum, & turbulentum. In communione autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eaq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientiæ: quarum altera, quæ sint in disputando uera atque falsa, quibusq; positis quid sequatur, distinguit & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione scientiaq; disputandi sita est: altera autem oratoria. nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputando, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accom-

modatior. Custos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens, uerecundia est. Atque hi sunt quidem fere quasi quidam habitus animi, sic affecti & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti: à quibus ut quæque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem, quasi præculti, et præparati rectis studijs et artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorum ac sonorũ, ut mensuræ, ut syderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum: in communibus, propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus præcipue atque insigniter diligendis. Atque hæc quidem uirtutum, uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam malitia, et temperantiam immanitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & religionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam disputandi prudentiam concertatio captatioq; uerborum, et hanc oratoriã uim inanis quædam profluẽtia loquendi. Studijs autẽ bonis similia uidentur ea, quæ sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uituperandiq; ex his sumetur uirtutũ uitiorumq; partibus:

ſed in toto quaſi contextu orationis hæc erunt illuſtranda maxime, quemadmodum quiſque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum inſtitutus, moratusq́; fuerit: et ſi quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq́; ſi id diuinitus accidiſſe potuerit uideri: tum quod quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quæ propoſita ſunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq́; iiſdem inueniendi locis cauſæ rerum, & euentus, et conſequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, ſilentio præteriri debebit, ſi modo quid erit animaduertendum aut in ipſo genere mortis, aut in iis rebus, quæ poſt mortem erunt conſecutæ. C. F. Accepi iſta, didiciq́; breuiter, non ſolum quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quemadmodum eniterer ut poſſem ipſe iure laudari. Videamus igitur deinceps, in ſententia dicenda quam uiam, & quæ præcepta teneamus. C. P. Eſt igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in conſilio dando, ſententiaq́; dicenda, ut illa prima ſint ſuaſori aut diſſuaſori uidenda, quid aut poſſit fieri, aut non poſſit, & quid aut neceſſe ſit, aut non neceſſe. Nam & ſi quid effici non poteſt, deliberatio tollitur, quamuis utile ſit: & ſi quid neceſſe eſt, (neceſſe autem id eſt, ſine quo ſalui liberí ue eſſe non poſſumus) id eſt reliquis & honeſtatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cum autem quæritur quid fieri poſſit, uidendum etiam eſt, quàm facile poſſit. nam quæ perdifficilia ſunt, perinde habenda ſæpe ſunt, ac ſi effici non poſſint. Et cum

de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm sit magnum. quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque *cum constet hoc genus causarum ex suasione & dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: si & utile est, et fieri potest, fiat.* Dissuasori *duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, nec suscipiatur.* Sic *suasori utrunque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est.* Quare *quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis malisq; uersatur.* Bonorum *autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs atque uirtutibus; alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes, et copiæ.* Eorum *autem, quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur.* Honestate, *ea quæ proficiscuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulo ante est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se.* Commoditate *autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda.* Quorum *alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, cliẽtelæ.* Est *etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitiæ autem charitate & amore cernuntur.* Nam *cum deorum, tum parentum, patriæq; cultus, eorumq; hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem re=*

ferri solet. Coniuges autem, & liberi, et fratres, & alij, quos usus familiaritasq; coniunxit, quanquam etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quòd si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumq; rerum contentio plerunque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquantur: ad hanc difficultatem explicãdam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio: hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera; alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati; alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisq; uirtus: illi autem alteri quæstus, emolumentum, fructusq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat: quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed necessarijs anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sane laudanda est. Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. nam neque honesta tam expetunt, quàm deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus

tam unquàm expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat; quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona consequi, maláq; uitare possimus: sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus: maximeq; ea uirtutũ genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda augendáq; uersantur. sin apud indoctos imperitosq; dicemus; fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ atque ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen et dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs, quæ dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici nec ne, in quo etiam, quàm facile possit, quamq; expediat, quæri solet, maxime ex caussis ijs, quæ quanque rem efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt: aliæ, quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. itaque illæ superiores conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta, & perfecta per se; alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam: cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior aut minor, ut & illa, quæ maximam uim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut

propter

propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid ſit optimum factu; aut utilitas, aut ſpes efficiendi ad aſſentiẽdum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuſcum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, ſociorum, earum'ue rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, poſſimus uti, requirendum eſt. Neque ſolum ea ſunt, quæ nobis ſuppetunt, ſed etiã illa, quæ aduerſantur, uidenda. Et ſi ex contentione procliuiora erunt noſtra, non ſolum, effici poſſe quæ ſuademus, erit perſuadendum: ſed curandum etiam, ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Diſſuadentibus autem aut utilitas labefactanda eſt, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, ſed ijſdem ex ſuaſionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quæ notiora ſint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeq; ſit in hoc genere meditatus, ut poſſit uel utilia ac neceſſaria ſæpe honeſtis, uel hæc illis anteferre. ad commouendos autem animos maxime proficient, ſi incitandi erunt, huiuſmodi ſententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium ſatiandum, aut ad ulciſcendas iniurias pertinebunt. ſin autem reprimendi, de incerto ſtatu fortunæ, dubijſq; euentis rerum futurarum, & retinendis ſuis fortunis, ſi erunt ſecundæ; ſin autem aduerſæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem ſunt perorationis loci. Principia autem in ſententijs dicendis breuia eſſe debebunt. non enim ſupplex

ut ad iudicem uenit orator, sed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatior esse, quàm uerbis. C. F. Cognoui iam laudationis, & suasionis locos: nunc quæ iudicijs accommodata sunt expecto: idq; nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis: atque eius quidem generis finis est æquitas: quæ non simpliciter spectatur, sed comparatione nonnunquam: ut cum de uerissimo accusatore disputatur, aut cum hæreditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis, quid æquius, æquissimum'ue sit, quæritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum, aut sit'ne actio illi qui agit, aut iam'ne sit, aut num iam esse desierit, aut illa'ne lege, ijs'ne uerbis sit, quæritur: quæ etiam si ante, quàm res in iudicium uenit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non sunt; tamen in ipsis iudicijs permagnum sæpe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petisti, sero petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum ac publicarum rerum lege aut more positum: cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria uidetur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis, subeundisq; iudicijs

de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quòd ea fere generis eius sunt, ut, quanquam in ipsum iudicium sæpe dilabantur, tamen ante iudicium tractanda uideantur, paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate & iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut, quod obijcitur, factum neges: aut illud, quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id esse, quod aduersarius criminetur. Aut si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse, quod feceris, concedendum'ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam; secundus autem definitione, atque descriptione aut informatione uerbi; tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat recusationis suæ: primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationemq; facti: secundus, quòd non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo: tertius, quòd id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis

controuersia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quæ sic referuntur, continentia causarum uocentur. quanquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quàm ipsæ defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recusandum depellendi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione, et quasi concursu quæstio exoritur quædam, quam disceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, et de quo disceptetur, quæri solet. Nam prima aduersariorum contentio diffusam habet quæstionem, ut in coniectura, Ceperit'ne pecunias Decius. In definitione, Minuerit'ne maiestatem Norbanus. In æquitate, Iure ne occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo & resistendo, lata, ut dixi, & fusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustam disceptationem. ea in coniectura nulla est. nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem & prima quæstio, et disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quod egit de Cæpione turbulentius. Populi enim R. dolor iustus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maiestas autem, quoniam est magnitudo

quædam populi R. in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius, quàm diminuta. et ubi ita refertur, Maiestas est imperij atque in omni populi R. dignitate; quam minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit: existit illa disceptatio, Minuerit'ne maiestatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi, aliquid recte factum, aut concedendum esse factum defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omnium & conseruandæ reip. causa: relatumq; est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, Potuerit'ne recte salutis reip. causa ciuem euersorem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eæ, quæ in his controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ; detractisq; temporibus & personis, rursum ad consultationis formã, rationemq; reuocantur. Sed in grauissimis firmamentis et illa ponenda sunt; si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborum ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ coniectura continentur. quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. nam etiam si uerbum aliquod de scripto definiendum est, quam uim habeat; ut cum ex testamentis, quid sit penus, aut cum ex lege prædij quæritur, quæ sunt ruta cæsa: non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuer-

ſiam parit. Cum autem plura ſignificantur ſcripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contradicat, eò trahere ſignificationem ſcripti, quò expediat, aut uelit; aut, etiam ſi ambigue ſcriptum non ſit, uel à uerbis uoluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere, uel alio ſe eadem de re contrarie ſcripto defendere; tum diſceptatio ex ſcripti contentione exiſtit, ut in ambiguis diſceptetur, quid maxime ſignificetur: in ſcripti ſententiæq; contentione, utrum potius ſequatur iudex: in contrarijs ſcriptis, utrum magis ſit comprobandum. Diſceptatio autem cum eſt conſtituta, propoſita eſſe debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis conijciantur. Quod quanquam ſatis eſt ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq; illos locos tanquam theſauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quæ ſunt certarum cauſarum propria, tangemus. In coniectura igitur, cum eſt in inficiando reus, accuſatori hæc duo prima ſunt, (ſed accuſatorem pro omni actore, & petitore appello: poſſunt enim etiam ſine accuſatore in cauſis hæc eadem controuerſiarum genera uerſari) ſed hæc duo ſunt ei prima, cauſa et euentus. Cauſam appello rationem efficiendi; euentum, id, quod eſt effectum. Atque ipſa quidem partitio cauſarum paulo ante in ſuaſionis locis diſtributa eſt. Quæ enim in conſilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuiſſe, et ab eo effici potuiſſe demon=

stret. Vtilitatis *coniectura mouetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur.* Spectantur *etiam ad causam facti motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienum, si angustiæ rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amás, si commota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi, aut, si patefactum esset, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tẽpus differendi: aut si iudicij pœna leuior, quàm facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor.* His *fere rebus facti suspicio confirmatur, cum et uoluntatis in reo causæ reperiuntur, et facultas.* In *uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius cõmodi, uitationeq; alicuius incommodi quæritur, ut aut spes, aut metus impulisse uideatur, aut alius repẽtinus animi motus, qui etiam citius in fraudẽ, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem sint hæc dicta de causis.* C. F. Teneo, *et quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti.* C. P. *Consequẽtia quædam signa præteriti, et quasi impressa facti uestigia: quæ quidem uel maxime suspicionem mouent, et quasi tacita sunt criminum testimonia.* Atque *hæc quidem grauiora, quòd causæ communiter uidentur insimulare et arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid: hæc proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut uestigium, ut cruor,*

ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptum'ue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus; ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quàm factum est, aut postea suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, et efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas: primum, genus erit ipsum laudandum, dicendumq́; ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi: uiro bono & firmo, sine uitio iudicis non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam, & eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt;

confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbissimum est, liberi, ciuesq; torquentur; de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis; qui cum de seruis in dominos quæri noluissent, de incestu tamen, & coniuratione, quæ facta me Consule est, quærendum putauerunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones; & meditata, puerilisq; dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum: dictaq; quæstionis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis fere membra sunt. Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non iis esse moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotenteis fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset; neque tam amentem, ut pœnas, ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo non esse illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admisso consequi possent: consistetq; in singulis: & ea aut eorum, quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius, quàm criminis; aut, si sibi cum accu

ſatore communia eſſent, pro periculo potius, quàm contra ſalutem ualere debere: teſtiumq́; , & quæſtionum genus uniuerſum, et quod poterit in ſingulis, ex reprehenſionis locis, de quibus ante dictum eſt, refellet. Harum *cauſarum principia ſuſpicioſa ad acerbitatem ab accuſatore ponentur: denunciabiturq́; inſidiarum commune periculum, excitabunturq́; animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis, collectarumq́; ſuſpicionum, et accuſatoris inſidiæ, et item commune periculum proferetur, animiq́; ad miſericordiam allicientur, et modice beneuolentia iudicum colligetur.* Narratio *autem accuſatoris erit quaſi membratim geſti negotij ſuſpicioſa explicatio, ſparſis omnibus argumentis, obſcuratis defenſionibus.* Defenſoris, *aut præteritis, aut obſcuratis ſuſpicionum argumentis, rerum ipſarũ euentus erunt, caſusq́; narrandi.* In *confirmandis autem noſtris argumentationibus, infirmandisq́; contrarijs, ſæpe erunt accuſatori motus animorum incitandi, reo mitigandi.* Atque *hæc quidem utrique maxime in peroratione facienda; alteri frequentatione argumentorum, et coaceruatione uniuerſa; alteri, ſi plane cauſam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miſeratione ad extremum.* C. F. *Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda ſit. nunc de definitione audiamus.* C. P. *Communia dantur in iſto genere accuſatori defenſoriq́; præcepta. uter enim definiendo deſcribendoq́; uerbo magis ad ſenſum iudicis, opinionemq́; penetrarit; et uter ad communẽ uerbi uim, et ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij*

qui audient, magis et propius accesserit; is uincat necesse est. non enim argumẽtando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendóq; uerbo: ut si in reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo; defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinẽ mentemq; sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur æquitate; ut illa quasi scribenda lex sic esset: quæq; tamen complecteretur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno præuaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autẽ testatur consuetudinem sermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrariũ est nomen præuaricationis; ex consequentibus, quòd ea litera de accusatore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quòd significat eum, qui in contrarijs causis quasi uarie esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendũ est ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi. communeq; sit hoc præceptum, ut cum uterque definierit quammaxime potuerit ad communẽ sensum, uimq; uerbi, tum similibus, exemplisq; eorum, qui item locuti sunt, suam definitionem sententiamq; cõfirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi se inter-

pretatione defendat. Defensor autem ad ea, quæ proposui, æquitate nitatur: & ea cum secum faciat, non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inueniendi locos. nam & similibus utetur, & contrarijs, et consequentibus, quanquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causa, quæ, aut cum digredientur à causa, dici solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ sunt antepositа, sumentur, si modo rerum magnitudo, hominum'ue aut inuidia, aut dignitas postulabit. C. F. Habeo ista: nunc ea, quæ, cum quale sit quippiam disceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. sed quoniam iure se fecisse dicunt: iuris est omnis ratio nobis explicanda: quod diuiditur in duas parteis primas, naturam, atque legem: & utriusque generis uis in diuinum, et humanum ius est distributa: quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex: cuius altera directi, & ueri, & iusti, &, ut dicitur, æqui & boni ratione defenditur: altera ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia sunt naturæ, atque legis: sed propria legis & ea, quæ scripta sunt, & ea, quæ sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem priuatum aliud est, publicum

aliud: publicum, lex, S. C. fœdus: priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores, legesq; tueamur, quodam modo naturali iure præscriptum est. Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis: meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit; quod non concederetur ijs, qui sua sponte & uoluntate fecissent: ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est: quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis. Expositum est, ut potui breuissime, de omni controuersiarum genere: nisi præterea tu quid requiris. C. F. Illud equidem, quod iam unum restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C. P. Recte intelligis. eo enim exposito, munus promissi omne cōfecero. Sunt igitur ambigui duobus aduersarijs præcepta communia. uterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet: uterque id, quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maxime, si poterit, eiusdem: quamq; defendet ipse, eam rem, & sententiam quemuis prudentem, & iustum hominem, si integrum daretur,

ſcripturum fuiſſe, ſed planius: eamq; ſententiam, quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur. Cum autem aliud ſcriptor ſenſiſſe uidetur, et aliud ſcripſiſſe: qui ſcripto nitetur, eum re expoſita recitatione uti oportebit: deinde inſtare aduerſario: iterare: renouare: interrogare, num aut ſcriptum neget, aut contra factum inficietur. Poſt iudicem ad uim ſcripti uocet. Hac confirmatione uſus, amplificet rem lege laudanda: audaciamq; confutet eius, qui cum palam contra fecerit, idq; fateatur, adſit tamen, factumq; defendat. Deinde infirmet defenſionem. cum aduerſarius aliud uoluiſſe, aliud ſenſiſſe ſcriptorem, aliud ſcripſiſſe dicat: non eſſe ferendum à quoquam potius latoris ſenſum, quàm à lege explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit. Cur, cum ea, quæ plane ſcripta ſint, neglexerit; quæ nunquam ſcripta ſint, proferat. Cur prudentiſſimos in ſcribendo uiros ſummæ ſtultitiæ putet eſſe damnandos. Quid impedierit ſcriptorem, quo minus exciperet illud, quod aduerſarius, tanquam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum. Vtetur exemplis ijs, quibus idem ſcriptor: aut, ſi id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiã ratio eſt, ſi qua poterit inueniri, quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur: aut alia cauſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire aduerſarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſa, de conſeruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum

alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq; dicendum. Ille autem, qui se sententiæ legis, uoluntateq; defendet, in consilio, atque in mente scriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet: quodq; nihil exceperit in lege, laudabit; ne diuerticula peccatis darentur; atque ut ex facto cuiusque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis: in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum, ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatemue pertineat, quod genus paulo ante attigimus: erit ijsdem æquitatis sententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, & apta, ut quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæq; proxime sententiæ, & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adiuuat; eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. ita quæ modo de scripto, sententiaq; præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus.

EXPOSITAE *sunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa nostra Academia floruerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. nam et partiri ipsum, et definire, et*

ambigui partitiones diuidere, et argumentorum locos nosse, & argumentationem ipsam concludere, et uidere, quæ sumenda in argumentando sint, quidq; ex ijs, quæ sumpta sunt, efficiatur; & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus dijudicare, et distinguere; et aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, & eadem uel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur; uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De bonis uero rebus, & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijsue perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C. F. Ego uero, ac magno quidem studio mi pater: multisq; ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

REGISTRVM,

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

Omnes sunt quaterniones.

VENETIIS, APVD PAVLVM MANVTIVM, ALDI FILIVM,
M. D. LIIII.